

Az oroszországi zsidó pogromok*

A pogrom szó az orosz „gromity”, „pogromity” igéből származik, jelentése pusztítás, dúlás, mészárlás¹. A pogrom jelenség gyökerei Oroszországban a középkorig nyúlnak vissza. Az oroszországi pogromok specifikumát éppen az az archaikus, középkori mozzanat adja, amely a XX. sz. eleji cári birodalomban, illetve annak széthullása után keveredik a nyugat-európai kapitalista társadalom modern, politikai-gazdasági aspektusú antiszemitizmusával, és az 1918–20-as pogromokban éri el csúcspontját. A pogromok területileg Ukrajna és környékére, elsősorban a letelepedési övezet² zsidók lakta falvaira, városaira koncentráálódtak.

A historikus megközelítés a XX. századi pogromokat az ukrajnai „hajdamákmozgalom”³ egyenes folytatásaként értékeli. A pogromhullám felszínre törésének történetileg öt kulminációs pontját jelölhetjük meg: **1.** az 1648-ban a Hmelnyickij vezette kozák felkelés során végrehajtott mészárlások; **2.** az 1768-as ún. „Umani-mészárlás”, amely Lengyelország felosztásának kezdetével állt kapcsolatban; **3.** az 1881–84-es délorosz pogromok, melyek közvetlen kiváltója „II. Sándor cár meggyilkolása” volt 1881. március 13-án; **4.** az 1903–5 között a „feketesázak”⁴ vezette mészárlások, melyek egyenes válaszreakciót jelentettek a zsidók részvételére a forradalmi mozgalomban, másrészt a zsidó burzsoázia – a „gazdag idegenek” – ellen irányuló szociális jellegű idegengyűlöletből táplálkoztak; **5.** a legsúlyosabb, egyben utolsó az 1918–20 között a polgárháború idején lezajlott pogromok⁵.

A fenti eseményeket évszázadok választják el egymástól, mégis felfedezhetjük közös jellemzőiket: **1.** mindig valamely politikai krízis idején jelentkeznek, éles formában jelezve ezzel annak az államhatalomnak a hanyatlását, amely alá Ukrajna éppen az adott időszakban tartozik; **2.** kirobbanásukhoz valamely politikai esemény, háború, forradalom szükséges; **3.** a végeredményt tekintve mindig a zsidóság elleni megmozdulásokba torkollanak. Érzékenyen kitapintható azonban a különbség a különböző korokban fellángoló pogromok okai között. A középkori pusztítások előterében a vallási jellegű „antijudaizmus” állt (lásd. vérvád, stb.), valamint az etnikumok (lengyel–ukrán–zsidó) szociális, gazdasági szerepvállalásból adódó érdekkülönbsége, amely az ukrán parasztot a lengyel pán (földesúr) és a zsidó bérlő, kereskedő ellen fordította.

* Az összeállítás része annak a munkának, amelyet a budapesti ELTE hallgatóinak kutatócsoportja folytat Krausz Tamás történész vezetésével. A csoport az oroszországi zsidók történetét kutatja, különös tekintettel a XX. század elejére. Főbb kutatási területeik: zsidó települések a letelepedési övezetben; az oroszországi zsidó munkásság különböző politikai szerveződései (Bund, Poalej-Cion); a zsidók és az orosz forradalom viszonyának kérdésköre; Trockij és a zsidókérdés; a pogromok, az antiszemitizmus problematikája az értelmiség körében (Gorkij, Leonyid Andrejev stb.), a feketeszázas mozgalom és a zsidók.

Ukrajna beolvadása a cári birodalomba a hajdamák mozgalom időleges visszavonulását eredményezte. A középkori zsidóellenességet a politikai jellegű antiszemitizmus váltja fel. A pogrom fegyver lett az önkényuralom kezében, propagandisztikus eszközzé vált, és mintegy szelepként funkcionált a szociális, társadalmi feszültségek levezetésére. Jó példa a bürokratikus apparátus által irányított pogromokra az 1881-es gyilkosságot követően kirobbantott megmozdulások a „cár gyilkosai”, a zsidók ellen. Az 1881–84-es dél-orosz (kisinyovi, kijevi, stb.) pogromok rövid ideig tartottak (egy-egy „boszszuálló hadjárat erejéig”), és inkább a házak feltörése, a vagyon elpusztítása dominált bennük, mint a mészárlás, az emberek legyilkolása (ún. „szuhoj”/száraz/ pogrom, azaz vértelen).

A pogromok kitörésében fontos szerepet játszott a Sándor reformjai következtében természetszerűleg megindult asszimilációs folyamat, amely a zsidók ellen hangolta a lakosságot, valamint az 1880-as évek nagy éhínsége, amely az éhezõ, nyomorgó, „mezítlás” tömegeket – a pogromok végrehajtóit – eszközként kiszolgáltatta a cári rezsim propagandisztikus, zsidóellenes politikájának.

Az 1903–5 közötti események legfontosabb eleme: a forradalmi megmozdulásokat kísérõ pogromok, melyek élesen politikai színezetet kaptak.

A cári titkosrendõrség pincéiben mûködtetett nyomdagépek ontották a zsidóellenes röpiratokat, újságokat, felhívásokat, amelyek a zsidókkal mint lázadókkal, az orosz nép, a cár és a pravoszlávia ellenségeivel való leszámolásra szólítottak fel. A pogrom résztvevõi között megjelentek a feketeszázas alakulatok, szervezetek, pártok, illetve azok a jórészt tartalékos katonák, akik az orosz–japán háború idején szolgáltak. A háború sikertelenségéért az „áru-ló” zsidókat vonták felelõsségre, csakúgy mint a belpolitikai élet visszásságá-ért, melyek legfõbb okát a zsidók intrikáiban vélték felfedezni⁶. A nagyvárosokban a pogromok koreográfiája a következõ volt: a „tisza, õszinte patrióták” csoportja az istentisztelet után – a metropolita áldásától kísérve – ének-szóval, a szent ikonnal, a cár képével és a háromszínû nemzeti zászlóval ki-vonul az utcára, a városparancsnok házához, aki beszédében hallgatólágosan beleegyezik a pogromokba (néha a napok számát is megjelõli, meddig tarthat a pogrom – lásd. Odessza, Kijev esetében.) A városi helyõrség pedig a kormány bosszúálló célkitûzéseit követve vagy közvetlen módon részese az eseményeknek, vagy egyszerűen nem tesz semmit a pogrom megfékezésére. Ekkor a „száraz” pogromokat a véres mészárlások váltják fel (jellemzõ módon archaikus elemek a megkövezés, szemkitolás, csecsemõk felnyársalása, vég-tagok csonkolása), melyek azonban pusztán elõjátékul szolgáltak az 1918–20. évi tragédiához, a zsidó lakosság szisztematikus, tömeges legyilkolásához.

Az elsõ világháború után a polgárháború és az intervenció idõszakában a pogromok tömegessége, mérete minden addigig fölûlmúlt. Az államhata-lom teljes szétesése, a háborús helyzet folyamatos „pogromállapotot” hozott létre Ukrajnában. A kozák felkelõk, a frontról visszatért demoralizált cári hadsereg maradványai Szkoropadszkij⁷ és Petljura⁸ alakulatai, Vrangel⁹ egy-ségei, a különbözõ fehérgárdista csoportok, az atamánok vezette bandák több százezer zsidót csonkítottak meg, gyilkoltak le, de a pogromokban

Mahno¹⁰ anarchistái, illetve a Vörös Hadsereg I. Lovashadseregének¹¹ egyes alakulatai is részt vettek.

Az ebben az időszakban felmerült vádak a következők voltak: egyrészt a zsidók német kollaboránsok, árulók (lásd. Mahno parasztfelkelése a megszállók ellen), másrészt a bolsevikokkal paktálnak, („minden zsidó bolsevik”), a cár, az orosz nép, a pravoszlávia esküdt ellenségei (lásd. Vrangel, Gyenyikin, fehérgárdisták, Petljura stb.).

Az alábbiakban közreadott dokumentumok egy-egy fejezetet tárnak fel a zsidó pogromok történetéből. A különböző típusú források (lásd. kiáltványok, újságcikkek, visszaemlékezések) segítségével a probléma sokoldalú megvilágítására törekedtünk.

Az első három dokumentum a Bund¹² New York-i archívumából került elő és szemléletes, ugyanakkor tanulságos képet nyújt az 1903-as kisi nyovi, illetve gomeli pogromokról. Az 1918–20 között lezajlott pogromokról egy keresztény tanár visszaemlékezéseiből közlünk részleteket. A források harmadik csoportja a Lovashadsereg politikai osztályának lapja, a *Vörös Lovas* néhány száma, mely a jelenség rögzítésén túl a Lovashadseregben folytatott pogromellenes küzdelmet, a kommunista propaganda hatását is tükrözi.

Jegyzetek

1. A témakörben megjelent legfontosabb tanulmányok, monográfiák jegyzéke: Boncs-Brujevics, V.: Ob antiszemityizme. In: Protiv antiszemityizma. Leningrád. 1930.; Dubnov, Simon. A zsidóság története az ókortól napjainkig. Bp.; Lunacsarszkij, V.: Ob antiszemityizme. Moszkva-Leningrád, 1929.; Zinger, L.: Jevrejszkoje nasze-lenie SZSZSZR. Moszkva-Leningrád, 1932.; Zinger, L.: Dosz benajte folk. Moszkva, 1941.; Krausz Tamás: Bolsevizmus és nemzeti kérdés. Bp. 1989.; Trockij, L., D.: Isztorija Russzkoj Revoljucii. Berlin, 1931.; Gesszen, Ju. I.: Isztorija jevrejszkovo naroda Rosszii. Leningrád, 1925–27.; Rafes, M. S.: Ocserki jevrejszkovo dvizsenijja. Moszkva, 1924.; Dubnov: Bogrovaja knyiga. é. n.; Mahno, Nyesztor: Voszpominanyija. Párizs. é. n.; Politiyika szovjetszkoj vlasztyi po nacionalnomu voproszu za tri goda 1917–1920. Narodnij komisszariat po gye-lám nacionalnosztyej. Gosz. Izdat. 1920.; D. Petrovskij: Kontr-Revoljucija i jevrejszkije pogromi. Goszizdat. 1920.; Sz. Guszev-Orenburgszkij: Knyiga o jevrejszkij pogromah na Ukrajinye v 1919, é. n.; Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában. Fejlődés-tanulmányok. Regionális sorozat 3. Bp. 1985.; Trotsky and the Jews. Joseph Nedava. The Jewish Publication Society of America. Philadelphia, 1972.; Cserikover, I.: Antiszemityizm i pogromi na Ukrajinye. Berlin, 1923. Ostjüdisches Historisches Archiv.; Kagan, I.: Pogromi v dnyi szvobodi. Moszkva, 1925. Gyesevnaja bibliotéka zszurnala Katorga i szilka No. 46.
2. Letelepelési övezet: a cári birodalom azon területi, ahol a zsidók számára engedélyezték a letelepedést. Oroszországban a XIX. század végén 5,2 millió zsidó élt, az össznépesség 4,15%-a. Ezek nagyrésze nyugati, európai területekről érkezett ú. n. askenázi zsidó volt, a kisebb részt pedig a közép-ázsiai hegyi zsidók tették ki. Az askenázi zsidók (a zsidó lakosság 99,6%-a) az ország nyugati letelepelési övezetében éltek. Ez Lengyelországot, a balti- és nyugati kormányzóságokat (Ukrajna, Belorusszia) foglalta magában. A letelepelési övezet kialakításának célja az volt, hogy távol tartsák a zsidókat az ország belső, központi területeitől. A zsidók számára a törvény szigorúan tiltotta a letelepelési övezet elhagyását. Ezen csak II.

Sándor intézkedései enyhítettek, melyek a zsidó intelligencia számára megnyitották az utat az ország belseje felé (itt elsősorban Moszkva és Pétervár jött számításba.) E rendelkezések csak egy igen szűk kört érintettek. 1897-ben az askenázi zsidóknak mindössze 5,7%-a élt a letelepedési övezet határain kívül. A tömegek számára csak 1917 után, a letelepedési övezet felszámolásával szűnt meg ez a korlátozás.

3. A hajdamák szó a török „haydamak” (támad, rabol jelentésű) igéből származik. A hajdanákok ukrainai kozák és paraszt felkelők a XVII–XVIII. században. Ukrajnának a Dnyeper jobb partján fekvő, lengyel uralom alatt álló részében a nemzeti-vallási elnyomás ellen küzdöttek. 1918–19-ben az ukrán Központi Rada (tanács), majd Szkoropadszkij hetman és a Petljura-féle direktórium tagjainak, ill. a garázdálkodó bandák elnevezésévé vált.
4. Feketeszázak, feketeszázas mozgalom (csernoszotyenci, or.) orosz protofasizta tömegmozgalom, soraikból kerültek ki az 1903–5-ös zsidóellenes pogromok résztvevői; elsősorban a szlavofil és a pánszláv eszméiség szélsőségesen konzervatív hagyományait felújító popularista irányzat. A feketeszázás elnevezés eredetének magyarázatára többféle elmélet létezik. A középkori Moszkvában az iparosok, kereskedők „ún. fekete százakba” szerveződtek. A fekete szóból egységes a kegyetlenség szinonimáját vélik kiolvasni, mások szerint ezzel a jelzővel illették az egyszerű nép legalsó, műveletlen rétegét, ill. a városi lumpenelemeket. Ez utóbbi elméletet látszik alátámasztani az, hogy az orosz „cserny” szó egyik jelentése: csőcselék, söpredék. A mozgalom az önkényuralmi államberendezkedés és a cári hatalom védelmét tekintette legfőbb feladatának, mely politikai célkitűzésnek – a hatékony szociális demagógia segítségével – a társadalom legalsó rétegeit nagy tömegben sikerült megnyerni. E célból hozták létre a különböző misztikus jellegű titkos társaságokat, mint például az ún. Szent Druzsina, melyet 1881-ben II. Sándor meggyilkolása után hívtak életre „az új cár, III. Sándor védelmére”, valamint az 1901-ben alakult „Orosz Nép Szövetsége”, illetve az 1905-ös Orosz Emberek Szövetsége.”
5. Dubnov, Sz. M.: Trétýja gajdamacsina. In: I. Cserikover: Antiszemityizm i pogromi na Ukrajinye. Berlin, 1923. Ostjüdisches Historisches Archiv
6. Kagan, I.: Pogromi v dnyi szvobodí (oktyabr 1905) Moszkva, 1925.
7. Szkoropadszkij, Pavlo: monarchista tábornok, II. Miklós volt szárnysegédje, a Központi Rada feloszlatása után szerzi meg a hatalmat. Április 29-én a „földművesek kongresszusa” Ukrajna hetmanjává választja.
8. Petljura, Szimon: 1919. február 10-én, a Direktórium feloszlatása után veszi át a hatalmat, majd a bolsevikok ellen szövetségre lép a Nyugat-Ukrainai Népköztársaság lembergi (lvovi) kormányával.
9. Vrangel, Pjotr: fehérgárdista tábornok a polgárháború időszakában.
10. Mahno, Nyesztor: a bal parti Ukrajnában a megszálló német csapatok, a fehérgárdisták és a vörösök ellen 1918 vége óta harcoló anarchista parasztcsoportok vezére. Frunze utasítására 1920-ban kezdődik meg a mahnoisták likvidálása.
11. I. Lovashadsereg: 1920 áprilisában a határkérdés rendezetlensége háborúhoz vezetett a fiatal Szovjetországgal és Lengyelországgal között. A kezdeti lengyel sikerek (Kijev, illetve Belorusszia egyes területeinek elfoglalása) ellensúlyozására a szovjet hadvezetés nagy erőket vont össze a térségben. Az 1920 májusában megindított ellentámadás során egészen Varsóig sikerült visszaverni a lengyel hadsereget. Az offenzíva azonban kifulladás, s ismét a lengyelek vették át a kezdeményezést. Kiszorították a Vörös Hadsereget Lengyelországból, s jelentős szovjet területeket is elfoglaltak. A békekötésre – a fegyverszünet aláírása után – 1921. március 18-án került sor Rigában. A határvonal a mai ukrán–lengyel, illetve belorusz–lengyel határtól jóval keletre húzódott. A lengyel fronton vetették harcba a híres I. Lovashadsereget. Parancsnoka Sz. M. Bugyonnij volt. A hadsereg állományába tartozó 6. hadosztály katonái azonban rész vettek a zsidóellenes pogromokban is, melyekről a *Vörös*

Lovas-ban, a hadsereg központi lapjában olvashatunk. A témáról részletesebben lásd: Iszak Babel Lovashadsereg című kötetét.

12. Bund (Általános Zsidó Munkásszövetség Oroszországban, Litvániában és Lengyelországban): 1897 októberében alakult meg a zsidó szociáldemokrata munkások vilnai (vilnusi) konferenciája. Fő feladatának a letelepedési övezetben élő zsidó munkásság megszervezését és érdekeinek képviselését tekintette, figyelembe véve azok speciális helyzetét (a zsidóság a cári birodalom legfontosabb nemzetisége volt; a zsidó munkásság elsősorban a kézműiparban, a kis- és középvüzetekben koncentrált). A Bund 1896-ban részt vett az OSZDMP alakuló kongresszusán, s a szervezeti felépítés kérdésében élénk vitát folytatott az orosz munkásmozgalmi vezetőkkel. Az utóbbiak szerették volna a Bund önállóságát legalább a szervezeti autonómia szintjére csökkenteni, míg a Bund azért kardoskodott, hogy a zsidó munkásság kizárólagos képviselőjének ismerjék el. Ez a probléma végigkísérte a Bund és az OSZDMP több mint két évtizedes közös történetét. Lenin az *Izskra* hasábjain többször nyílt sovinizmussal, cionizmussal vádolta a Bund vezetőit. A Bund széleskörű felvilágosító, nevelő tevékenységet folytatott a zsidó munkásság soraiban (olvasó- és önképző körök működtetése, az analfabetizmus elleni küzdelem stb.). Különös gondot fordítottak az osztályharc gazdasági, politikai formáira is. A párt részt vett sztrájkokban, utcai demonstrációkban, megszervezték az elbocsátott zsidó munkások segélyezését, a letartóztatottak anyagi, erkölcsi támogatását. Rendszeresen jelentetett meg sajtótermékeket, fő orgánuma az *Arbeiterstimme* – *A munkás hangja* – volt, amely orosz, lengyel és jiddish nyelven jelent meg. Jó külföldi kapcsolatokkal rendelkezett, nyugat-európai központja (s egyben majd az emigráció székhelye is) Genf volt. A Bund vezetése nem volt egységes, egyaránt megtalálhatók benne az OSZDMP mensevik, illetve bolsevik frakciónak hívei. Az 1905-ös forradalomban a párt bolsevik platformra helyezkedett, a forradalmi hullám elmúlásával azonban fokozatosan közeledett a mensevikekhez. Ezt a pozícióját egészen 1920-ig megőrizte. Az első világháború kitörésekor a Bund soraiban jelentkezett az ún. „honvédő irányzat”, jóllehet sokkal kisebb súllyal, mint például az OSZDMP-n belül, hiszen a zsidó munkásság tömegeit nehezebben lehetett a nagy-orosz sovinizmussal megfertőzni.

Az 1917-es februári forradalom után a Bund a mensevikeket támogatta, s hosszas ingadozás után hajlandónak mutatkozott az Ideiglenes Kormányval való együttműködésre is. Az októberi bolsevik hatalomátvételt követően a Bund sorain belüli ellentétek fokozatosan az erők polarizálódásához és pártszakadáshoz vezettek. Az 1920-as áprilisi pártkonferencián a centrum és a jobboldal képviselői Abramovics és Jugyin vezetésével kiváltak a Bundból, a baloldal pedig az 1921-es minszki konferencián kimondta csatlakozását a Kommunista Párthoz. A belső, illetve külső emigrációba kényszerített irányzatok lassan felmorzsolódtak, a Bund megszűnt létezni. Napjainkban a New York-i Bund Archivum ápolja a hagyományokat és gondozza a Bund dokumentumait.

(Itt ragadom meg az alkalmat, hogy köszönetet mondjak Kolontári Attilának a lábjegyzetek elkészítésében nyújtott értékes segítségéért. H. G.)

A bevezetőt írta: HORVÁTH GÉZA

I.

A gomeli pogrom*

Ismét pogrom! A zsidó nép, most éppen a gomeli zsidók, ismét „vétkeztek” ... De a kormányzat most már nem arról beszél, hogy a zsidók kiszákmányolják az őslakosokat, nem is a rituális gyilkosságokról szóló szóbeszédre támaszkodik, melyet az ő ügynökei terjesztenek, és az antiszemita sajtó támogat. Ezek a mesék már hitelüket veszítették a tömegek körében. S a kormány új ötlettel áll elő. Epikus nyugalommal, a semleges fél álarcát öltve magára, a kormányközleményben arról ad hírt, hogy a pogromot – úgymond – „a lakosság jóérzésű részének általános meggyőződése” hívta életre, a helyi zsidók szélsőségesen ellenséges és kihívó viselkedése miatt, és azért, hogy a munkások „megbosszulják az augusztus 29-én őket ért szégyent.” Az önkényuralom kormányzata ázsiai aljassággal igyekszik megtéveszteni a közvéleményt és demoralizálni a munkástömegeket. De oly sok tapasztalat árán most már mindnyájan tudjuk, hogy a kormány közleményei hazugok és aljasok.

Az igazság feltárásának érdekében és hogy intézkedéseket tegyünk a munkástömegek demoralizálása ellen, hatalmas anyagot gyűjtöttünk össze, amely arról tanúskodik, hogy a kormány pogromok szervezésében látja a mentőeszközt a közelgő forradalommal szemben.

A kormány közleményében arcátlanul azt állítja, hogy a zsidó lakosság ellenségesen viselkedik a keresztényekkel szemben. A valóság azonban az, hogy a zsidó tömegek békében éltek a keresztényekkel; ellenséges megnyilvánulások csak az értelmiség köreibben voltak érezhetők. Pogrom melletti agitációt már 1903 eleje óta folytat a kormány Gomelben és környékén. Itt, csakúgy, mint Oroszország más részein a kormány ügynökei igyekeztek felháztartani a keresztényeket a zsidók ellen azzal a céllal, hogy elvonják a keresztény tömegek figyelmét valódi ellenfelükről, a cári kormányról.

Később a gomeli Szoc. Dem. Bizottság agitátorai kezdtek felhívásokat terjeszteni a környékbeli települések, falvak lakosai közt, a járási rendőrfőnök, beutazván a falvakat, gyűléseket hívott össze, lázadókról beszélt, azt állítva, hogy azok nem mások, mint a zsidók, akik meg akarják ölni a cárt, és ezt feltétlenül meg kell bosszulni. Érdemes ennél a ténynél visszagondolni a kisi-nyovi pogromot megelőző és követő antiszemita hajtóvadászatra. Gomelben egész idő alatt folyt a szóbeszéd a pogromról, emiatt el kellett halasztani az ez év májusi demonstrációt.

Már az elmondottakból is kitűnik, milyen hamis az a kormányközlemény, amely arra törekszik, hogy a keresztény munkásokat a pogrom kezdeményezőiként tüntesse fel.

Augusztus 29-én, pénteken, vasárnap volt Gomelben, amire rengeteg paraszt érkezett a városba. A parasztok általában ekkor intézik el bevásárlásaikat. De ez alkalommal a parasztok semmit sem vettek. Egy bizonyos Ivanov nevű nyugalmazott alezredes azt tanácsolta nekik, hogy ne vásároljanak semmit, mondván, hogy hétfőn ingyen kapják meg mindezt. A heringek

* Pogrom v Gomelje. Bund Archives M 67 20/25E 21 ST, New York.

miatti incidens csak olaj volt a tűzre. Amint elkezdődött a verekedés a halak miatt, mintegy ötven keresztény támadt a zsidó boltokra „üsd a zsidót!” kiáltásokkal. Csatlakoztak hozzájuk Paszkevics gróf szolgálói is. Ugyanakkor gyülekeztek a zsidók is, főleg a szervezett zsidó munkások, akik a leghatározottabban felléptek a pogromisták ellen. Ez utóbbiak fővezére halálosan megsebesült. Mellesleg érdemes megjegyezni, hogy ő még azelőtt sebesült meg, hogy a szervezett munkások a verekedés helyszínére érkeztek volna. Egy zsidó munkást a rendőrbiztos oldalba lőtt. Végül is mintegy 8–9 zsidó munkás sebesült meg súlyosan, és jóval több volt a könnyű sérültek száma. A zsidók csak egyszer lőttek. A pogrom hamarosan félbe szakadt, így a szervezett munkások hazamentek. A történeteket az antiszemiták igyekeztek kihasználni. Az elkövetkezendő két napot a pogrom megszervezésére használták fel. Azt hangoztatták, hogy feltétlenül bosszút kell állni a meggyilkolt keresztényért. Birtokunkban van két antiszemita pogromfelhívás. Ezenkívül a szállodában letartóztattak egy embert, akinél antiszemita rölapok voltak. A városban a meggyilkolt keresztény fényképét terjesztették. A harmadik ülésünkön a pogromokról hozott döntés értelmében a Gomeli Bizottság megszervezte a fegyveres önvédelmet. A környékbeli városokból is érkeztek a segítségünkre munkások. Péntektől hétfőig nem mentünk dolgozni. A Bund bizottsága úgy határozott, hogy hétfőn a munkások egy része minden eshetőségre számítva álljon készenlétben. Olyan hírek érkeztek, hogy a vasutasok hétfőn, déli 12-kor kezdik a pogromot. Erről a rendőrség is tudott, és úgy 11 óra körül néhány század katona jelent meg az állomás környékén. Pontosan 12-kor mintegy 150 vasúti munkás indult el a város felé (az egész műhely létszáma kb. 1000–1200 fő volt).

A Zamkovaja utcán betörték a zsidó házakba, és hozzáláttak szétverni azokat. A katonák az állomástól mintegy három háztömbnyire lehettek, és éppen czeekben a házakban pusztítottak akadálytalanul a pogromisták. Innen pedig a Tyehnyicseskaja utcába mentek. Majd a katonák átengedték őket a Konnaja térre, ahol együtt nekiláttak az imaház tönkretételéhez. Amikor a szervezett zsidó munkások megkíséreltek átjutni a katonai kordonon, kegyetlenül megverték őket puskatussal. A Konnaja térről a pogromisták a Vetranaja utcába indultak, ahová már a zsidó munkásoknak is sikerült eljutniuk az ellenkező irányból. Innen sikerült elkergetni a pogromistákat néhány revolverlövessel, amitől 2–3 ember megsebesült. A pogromisták a katonák mögé rejtőztek, akik a zsidó munkásokra lőttek, és kettőt megsebesítettek. A zsidó munkások ekkor szintén elmenekültek, majd körülbelül ötszázan a zsinagógánál gyülekeztek. Erről így ír a *Pravityelsztvennij Vesztnyik*: „a zsidókkal való összetűzésben mindkét oldalon megsebesült néhány ember. A rend helyreállítása érdekében kivezényelték a hadsereget, melyet a zsidók sortűzzel fogadtak, hasonló válaszra kényszerítvén a katonákat, majd a tömeg feloszlott, és estére helyreállt a rend.” Hogy mennyire hazug az események menetének ilyen értelmű összefoglalása, az látszik a következő esetből is. A Konnaja téren egy tiszt megkérte a zsidókat, hogy mondjanak le az önvédelemről, és hogy majd a katonai erő véget vet a pogromnak. A zsidók azonnal elmentek onnan, és csak mikor látták, hogy becsapták őket, akkor próbálták meg ők maguk megakadályozni a pogromot.

Vagy itt van egy másik eset: A zsinagógánál állva a zsidók felfigyeltek egy körülbelül 30 főből álló pogromista csoportra. Kiválasztottak maguk közül nagyjából ugyanennyi embert, akik elindultak a pogromisták felé, és jelekkel értésükre adták, hogy beszélni szeretnének velük. A pogromisták félbehagyták a pusztítást. Ekkor szervezetünk egyik tagja megpróbált beszélni hozzájuk. Szerencsétlenségünkre, alig ejtett ki néhány szót, mikor az utcagyerekek kövel dobálták meg a pogromistákat. Ez véget vetett a kezdődő megbékélésnek, elkezdődött a verekedés, a zsidók néhányszor a levegőbe lóttek, a fosztogatók pedig szétoszlottak. Ezek a tények mutatják, mennyire nem hajlottak a zsidók az erőszakra.

A továbbiakban a kormányközlemény azt állítja, hogy „zsidók az emberek közé lóttek a házakból”. De miért hallgatja el aljasul, hogy a zsidó járőrelők közé is lóttek, sőt egyet megsebesítettek, hogy a város egyes részében egy kaukázusi tiszt így irányította a pogromistákat: „üss, törj-zúzz, és menj tovább. Csak arra vigyázz, hogy veled semmi se történjen!”, hogy általában a tisztek megdicsérték a lelelkesebb pogromistákat, hogy a katonák és rendőrök feltartóztatták a zsidó utasokat szállító kocsisokat a pogrom kezdetéig, hogy megverhessék őket? Miért hallgat arról, hogy fényes nappal az utcán megöltek egy Kiverz nevű zsidót, a rendőrbiztos szeme láttára, aki még csak el sem mozdult a helyéről? Hogy a rendőrök maguk mutatták meg a pogromistáknak a zsidók házait, mondván, hogy ott demokraták laknak? Miért tagadta le a halottak és sebesültek egy részét (nem 4, hanem 8 zsidó halt meg, és körülbelül 150 sebesült volt), hallgatva arról, hogy a zsidók a katonák ütlegeitől és golyóitól haltak meg?... Még egyszer hangsúlyozom, hogy belső ellenségeink vannak, akik szét akarják zúzni az államot. Vannak közöttük zsidók, de vannak oroszok is. Vajon honnan származhat ez? Onnan, hogy külső ellenségeink pénzzel megvásárolják belső ellenségeinket azért, hogy országunkban zűrzavar keletkezzék. Még egyszer hangsúlyozom, éljetez egyetértésben, nyugalomban, ne féljetez, és a harc előtt mondjatok egy rövid imát a Cárért. Még egyszer figyelmeztetek mindenkit – ne aludjatok! Emlékezzetek a fogadalomra.

A pogrom vezetőiről és a felbujtókról, úgy látszik, a kormány ez alkalommal hallani sem akar azon jó szokása ellenére, hogy egyébként mindenütt a cinkosokat keresi. A hétfői pogromban részt vett többek között Petrocsenko kereskedő, Melnyikov bíró, Plahov jegyző, a börtön vezetője, a Műszaki Főiskola három hallgatója, néhány gimnazista és a járási rendőrfőnök. Ők bujtogattak pogromra, és többen közülük zsidó lakások címét is megadták. Úgy tűnik, hogy jelentős szerepe volt a vasúti műhelyek vezetőjének is, aki maga osztott ki különböző fegyvereket, kalapácsokat, fejszékét stb. a munkások között.

Mindez világosan mutatja, hogy hazug a kormányjelentés, amely azt igyekszik bizonyítani, hogy a munkások maguk vettek elégtételt az augusztus 29-én ellenük elkövetett sérelemért.

A kormány szemmel láthatóan igyekszik úgy beállítani a dolgot, mint ha a pogromot a zsidók kezdeményezték volna, és a keresztények pedig csak védekeztek volna. A Gomelbe érkező mogiljovszki kormányzót kevésbé hatotta meg a szegény zsidók lerombolt házainak, a sebesültek és halottak véré-

nek látványa. „A BUND és az egész szociáldemokrácia egyenlő a zsidókkal”, s ezzel azonnal feltárta lapjait a zsidók vezetői előtt mondott beszédében, meglepve őket megható együttzésével a járási rendőrfőnök irányába, és megerősítette a parasztoknak, hogy a lázadók és a zsidók egyet jelentenek. Mennyi államhű gondolat, mennyi őszinteség van Oroszország kisebb-nagyobb rendőrspiclijének szövegeiben! Ha esetleg nem hinnétek, hogy a zsidók önhittek és szemtelenek, a moguljovszki satrapa beszédéből bizonyosságot nyerhettek erről az orosz állam által feltárt igazságról. Íme a bizonyítékok: egy zsidó gimnazista nem vette le sapkáját a satrapa előtt, egy zsidó nő véletlenül meglökte a feleségét, miközben vette le a kabátját. Nem furcsa ez? A még nagyobb nyomatékosság kedvéért hozzátette, hogy minden letartóztatott kemény büntetésre számíthat. Természetesen a zsidók véleményét nem volt hajlandó meghallgatni. Nem akarta a Gomelba érkező rendőrfőnök helyettese sem meghallgatni őket. De arról az örömről nem mondott volna le, hogy a zsidókat ki ne oktassa és elhallgattassa azzal, hogy az összes zsidónak viselnie kell a következményeket, véleménye szerint a pogrom politikai jellegű volt és nyilvánvaló, hogy kimondottan a zsidók szervezték.

Azt, hogy a kormány ilyen színben akarja feltüntetni az eseményeket, még jobban bizonyítja a következő tény. Szombaton a pogrom után minden műhelyből hivattak öt-öt embert. Megkérdezték tőlük, hogy miért nem jöttek munkába hétfőn. Ezen jelen volt a moguljovszki zsandárezredes Poljakov, a műhelyek ügyész-főnöke, pontosan az az ember, aki olyan szégyenletes szerepet játszott a pogrom során. A munkások azt válaszolták, hogy féltek a pogromtól, amit a zsidók kezdeményeztek, ezért inkább otthon maradtak, hogy védjék javaikat. Az ügyész és a zsandárezredes ezért megdicsérte őket.

Nos, ilyen „a lakosságnak a kormányhoz hű” része, amelynek tanúvallomása a kormányjelentés alapszik. Felesleges ehhez bármit is hozzáfűzni.

Ezek a tények még világosabban mutatják, hogy az önkényuralom politikája merő hazugság és kiszípolozás. Minden egyes satrapa egy kis cár, aki személyes sérelmeit államellenes büntettnék tartja. A hadsereg beosztottjai a cár és az önkényuralmi hatalom védelmezői. E cél érdekében készek feláldozni Oroszország lakóinak életét és boldogságát, az egész ország érdekeit és jövőjét. A cár és a cárizmus érdekeinek magukban kellene foglalniuk az egész állam érdekét, és az arra készíti a kormányzó klikket, hogy a hazugság, a rágalmak és csalás egész hálózatát építse ki. De az igazságnak felszínre kell kerülnie. Nem derültek ki a hazugságok, a cári politika képmutatása a kishányói pogrom esetében, mi mégis arra törekszünk, hogy az igazság napfényre jusson a gomeli vérontás ügyében, azért, hogy mindenki számára világossá váljék, milyen erkölcsi alapokon nyugszik von Plevé politikája általában, különös tekintettel a zsidókhoz való viszonyára.

A szociáldemokrata agitáció révén egyre nagyobb világossághoz és öntudathoz jutnak a keresztény dolgozó tömegek, ez rámutat szenvedéseik és sérelmeik valós forrására, haragjukat és elégedetlenségüket ez irányba fordítja. A zsidó proletárság felfegyverzett önvédelme, amely egyre jobban megerősödik, megmutatja a sötét tömegeknek, hogy nem lehet büntetés nélkül pusztítani, verni és ölni, s ez talán elveszi kedvüket attól, hogy pogromot

szervezzenek. Az önkényuralom embergyűlölő politikája így végül teljes vereséget fog szenvedni.

A valós pogrom megmutatta azt is, hogy milyen helyesen értékeltük ötödik gyűlésünkön a zsidó nép különböző rétegeinek lehetőségét az önvédelemre, a pogrom elleni harcra. Határozatunk kimondta a pogromokról, hogy „a zsidó nép rétegei közül csak egy, a szociáldemokrácia zászlaja alatt harcoló proletariátus az, amely azt az erőt alkotja, amely hatékony ellenállást fejthet ki a kormány által a zsidók ellen uszított tömeggel szemben” – ez ragyogóan beigazolódott. A szocialista öntudattal átítatott zsidó proletariátus megmutatta, hogy ő és csakis ő képes önfeláldozó harcra minden ellenségével szemben. Erélyes harcával segítséget és védelmet nyújt a zsidó lakosság minden további rétegének is. Úgy tűnik, hogy a zsidó burzsoázia nem képes kilépni a szolga bőréből. Afölött érzett örömeiben, hogy életben és épségben került ki a gomeli „vérfürdőből”, első lépésként büszkeséggel és lelkesedéssel nyilatkozik a „demokratákról”, akik megmentették őt. De olyan örök tulajdonságaik, mint a félelem és a szolgálai engedelmség gyorsan eluralkodnak rajtuk, és ahelyett, hogy segítséget nyújtanának a bátor harcosoknak, inkább küldöttséget küldenek a cár ügynökeihez. Ez a küldöttség bármiféle jog nélkül veszi a bátorságot, hogy a zsidó nép nevében beszéljen. Ez ugyanolyan csúfos sorsra jut, mint minden eddigi próbálkozás.

Vajon leszoktatja-e ez a zsidó burzsoáziát hűséges alattvalói beszédeiről, amelyek elárulják hitvány szolgálkét? Nem könnyű reménykedni ebben, s így harcunkban nem számíthatunk a rabszolga-burzsoázia segítségére. Még egyszer hangsúlyozni kell határozatunk szavait és ismételni azon meggyőződésünket, hogy csak az összes nemzetek proletárjainak egységes harca semmisítheti meg azokat a feltételeket, amelyek lehetővé tették a kisinyovi és a gomeli pogrom kialakulását. Csak a proletár harc vezethet a cári despotizmus, a kapitalista rendszerrel együttjáró minden szenvedés feletti győzelemhez. Egyedül az önálló szervezett zsidó proletariátus tanúsít ellenállást az antiszemita hajtóvadászattal szemben és harcol ennek fájdalmas következményeivel.

LE A CÁRI KORMÁNY ANTISZEMITA POLITIKÁJÁVAL!

ÉLJEN A NÉPEK PROLETÁR SZOLIDARITÁSA!

ÉLJEN A SZOCIALIZMUS!

A BUND Központi Bizottsága

1903 szeptember

(10 ezer példányban kinyomtatva)

(BUDAVÁRI RÉKA és HÁRS ILDIKÓ fordítása)

II.

Az Igazságügyi Minisztérium I. sz. Ügyosztálya

2. sz. Bűnügyi Osztályának 2. sz. ügye

„A Kisinyovban lezajlott zsidóellenes zavargásokról”*

1. Sürgöny Pétervárra az igazságügyminiszter úrnak

Pétervár Kisinyov 190 [HP] 33 7 3 14 nap

A mai napon az alsóvárosban zsidó házakat és boltokat rongáltak meg. A kormányzó csapatokat követelt. Fegyveres beavatkozásra nem volt szükség. 60 embert letartóztattak, a zavargások megszakadtak, részletesebben levélben – Goremikin ügyész

2. Sürgöny Pétervárra az igazságügyminiszter úrnak

Prv. Kisinyov 861 14 7 1 3 nap

Reggel a rombolás ismét elkezdődött. A helyzet súlyos. A katonaságot kihívtuk – Goremikin ügyész

3. A rendőri ügyosztály megbízott vezetője

Tisztelt Szergej Szergejevics, Nagyméltóságod kérésének megfelelően kötelességemnek érzem elküldeni Önnek a besszarábiai kormányzónak a kisinyovi zsidóellenes zavargásokról szóló sürgönyének másolatát. Maradok teljes tisztelettel stb.... (Aláírás)

4. A kormányzónak a belügyminiszter úrnak Kisinyovból küldött rejtjelzett táviratának megfejtése

Feladás kelte: 1903. ápr. 7-e du. 1 óra

Kézhezvétel: 1903. ápr. 7.

Kisinyovban tegnap délután 5 óra körül több orosz munkások alkotta kislétszámú csoport, rövid lapátokkal felfegyverkezve, értelmiségiek által vezetve, láthatóan előzetes megbeszélés alapján egyszerre több helyen zsidóellenes zavargásba kezdett, kezdeményezőkként kamaszok léptek fel. A pogrom az új piactéren található zsidó lakások és üzletek szétzúzásával vette kezdetét és nagyarányú fosztogatás kísérte. Később ezek a zavargások áterjedtek a városközpontra is, ahol követ bedobálták a házak ablakait, egészen fel a harmadik emeletig. Jelentéktelen számú keresztény lakást is érintett a dolog; melleleg véletlenül a kormányzósági nemesség vezetője házának ablakait is betörték. Sok zsidó és rendőr kövek és botok okozta sérüléseket szenvedett. Két zsidó súlyosan is megsebesült. A kihívott, megerősített katonai csapatok a zavargásokat hajnali kettőre megszüntették anélkül, hogy fegyvert kellett volna alkalmazni. A katonai csapatok egész éjszaka készenlétben álltak. Ma reggel 9 órakor a zavargások kiújultak, és a város más részein is folytatódnak a tegnapi jelenségekkel tarkítva, de egyre súlyosabbá válva. Azt az értesülést

* Bund Archives. 74427. Gyelo I D-a Min. Juszt. 2. Ugol. otgy. 2. gycloproizv. Ob anti-jevrejszkih bezporjadkah v g. Kisinyove

kaptam két órakor, hogy nagyméretű politikai demonstráció várható. Minden készen áll ennek azonnali elfojtására. Szükség esetén fegyveres erő alkalmazásától sem riadok vissza.

Teljesen világossá vált, hogy a rendőrség hatalmas létszámmhiánnyal küzd; nagyobb, mint valaha. S mivel tegnap egész éjszaka virrasztottak, teljesen kimerült az állomány. Letartóztattunk és elzártunk több, mint 60, a pogromban részt vevő embert. A letartóztatások folytatódnak.

5. Sürgöny Ptv. az igazságügyminiszter úrnak

Ptv. Kisinyov 9 13 22 7 9 30 nap

A pogrom folytatódik. Vannak halottak, sebesültek. A helyzet igen súlyos. A hatalmat a katonáknak adtuk át. 300 ember letartóztatásban van. – Goremikin ügyész

6. Az Igazságügyi Minisztérium I. sz. Ügyosztálya 2. sz. Bünyügyi Osztályának 2. sz. ügye

Titkos

Ügyész

1903. ápr. 14.

Odesszai Törvényszék

A besszarábiai kormányzóság csendőrkapitánya

1903. ápr. 10. No 1726 Kisinyov

Kisinyovban folyó év április 6-án 4 óra körül a Csuflin téren, ahol mindenféle látványosság folyt a nép szórakoztatására, ünneplő tömeg tolongott. Semmi szembetűnő nem volt rajtuk. A tömegben különböző korú gyermekek, nők és férfiak voltak – nagy részükben egyszerűen öltözött emberek, de voltak olyanok is, akiket külsejük alapján értelmiséginek ítélt az ember (de ezek kevesen voltak). A tömeg egy Feldman nevű zsidó háza előtt állt, és páran közülük kövekkel dobálták be az ablakokat.

A téren voltak páran a rendőrségtől is: a 2. sz. körzet rendőrbiztosa, Szolovkin, annak helyettese, Musztyac, Vitkovszkij és Drjagilev körzeti rendőrpáncsnokok és 15 alacsonyabb rangú rendőr. Szolovkin rendőrbiztos az eseményekkel kapcsolatosan a következőket mondta el.

A tömeg nagyrészt egyszerű munkásnépség volt. Ez a tömeg minden látható ok és előzetes figyelmeztetés nélkül kövekkel kezdte el dobálni a Feldman-házat, aztán botokkal verték be az ablakokat. Az említett rendőrségi alakulat, élén a nevezett rendőrbiztossal megpróbálta megfékezni a rendbontókat és letartóztatni néhány kötekedőt. Erre a tömeg közáporral válaszolt (amely részben a rendőrbiztost is érte) és fenyegetően azt kiabálta: „Hagyjátok őket, különben agyonütünk benneteket”. Erre a rendőrök kénytelenek voltak elengedni az elfogott embereket. Az esetet jelentették Hanzsenkov rendőrfőnöknek. Az utóbbi éppen ellenőrző körúton volt a városban s véletlenül az említett helyre ért körülbelül negyed órával a történetek után, és már ott találta a Szolovkin által kihívott katonai egységet. A rendőrfőnök figyelmeztetésére és a katonai alakulat megjelenésére a rendbontás abbamaradt. Véletlenül ebben az időben (du. 5 órakor) jártam a tér melletti Alekszandrov utcán – a város központja felé haladtam –, de nem vettem észre sem a téren,

sem az utcákon semmiféle tömeget vagy zavargásra utaló bármiféle jelet. Minden teljesen nyugodt volt. A történetek után a Csuflin térről a tömeg nem mozdult semerre sem összefüggő egységben, hanem folyamatosan változott: egyesek kiváltak belőle, mások csatlakoztak hozzá. Sem a rendőrfőnök megérkezéséig, sem azután senkit sem tartóztattak le a tömegből.

A rendőrfőnök elbeszélése szerint valójában semmiféle egységes garázdálkodó tömeg nem volt. A város utcáin tolongó ünnepi tömegből 5–6 fős különálló csoportok váltak ki, amelyeket kamaszfiúkból álló csoportok előztek meg, és a környező utcák házainak és üzleteinek ablak- és ajtóüvegeit törték be.

A Csuflin térről a környező mellékutcákon keresztül az új vásártérre tartó ünnepi tömegből mind gyakrabban váltak ki a fent leírt csoportok, melyek észrevehetően gyarapodtak és elérve az új piacteret, többségükben szétszéledtek a piactéren, az ezt határoló utcákban és sikátorokban és újult erővel kezdték betörni a zsidók lakta házak ablak- és ajtóüvegeit.

A rendőrség hiányos állománya és a rendbontások kezdetétől fogva tanúsított, energikusnak nem nevezhető fellépése, valamint a rendőrség és a segítségükre a helyőrségből kihívott katonai egységek nem megfelelően összehangolt együttműködése lehetőséget teremtett arra, hogy viszonylag rövid idő alatt az események szétterjedhessenek és elemi nagyságot ölthessenek.

A kamaszok és fiúk kísérte, ittas és kötekedő emberekből álló csoportok garázdálkodása súlyos utcai rendzavarásban nyilvánult meg, s ezek a jelenségek a város több részén egyedidejűleg történtek, s nem csitultak a rendőrség, a katonaság részéről történő beavatkozásra sem a fent említett okok miatt és annak következtében, hogy a rendőrség és a katonaság megjelenésére a garázdálkodók szétfutottak.

Az első napon a rendbontók nagyrészt zsidó házakat, üzleteket rongáltak meg, hirdetésekkel téptek le, szétdobálták és részben megsemmisítették, illetve ellopták a kirakatokba kitett árukat. Az áldozatok mind zsidók voltak, bár előfordultak a rongálásnak olyan esetei is, amelyek városi polgárok lakásait érintették – valószínűleg tévedésből. Ugyanígy kiverték a Kormányzósági Hivatal nyomdájának, a Tiszti Kaszinó, a Polgári Egylet, a Besszarabec c. újság nyomdájának, valamint a kormányzósági nemesség vezetőjének, Krupenszkij (és mások) házának néhány ablakát.

Egészében véve elmondhatjuk, hogy a fent említett garázdálkodások, amelyek április 6-án, Húsvét első napján kezdődtek, le is csendesedtek még aznap este 10–11 órára. Ezalatt az idő alatt a rendőrség és a katonaság 70 randalírozót fogott el. Ezeket az eseményeket nem kísérte erőszak és kegyetlenség a rendzavarók részéről. A 6-ról 7-re virradó éjszaka teljes nyugalomban telt el.

Húsvét másnapján, azaz április 7-én reggel 7 óra körül az új vásártéren megjelent egy viszonylag jelentős számú, botokkal és kövekkel felfegyverezett zsidókból álló csapat és elkezdtek dobálni a mellettük elhaladó ünneplő keresztény tömeget, szidták őket és rájuk támadtak. Emiatt a zsidó és a keresztény csoportok között összetűzésre és verekedésre került sor, amelyet a rendőrség a katonaság segítségével szakított félbe. A zsidó és keresztény csoportok azonban más utcákon folytatták az összeütközést; mindezt különálló,

kisebb csetepaték, verekedések kísérték; sőt, a zsidók rá is lőttek a keresztényekre. Az ünnep előestéjének elmúltja okozta hangulatban mindkét oldalon nőtt a feszültség, melyet fokozott a keresztények csoportjában keringő szóbeszéd és az olyan felkiáltások, mint „A mieinket ütik”. Keresztények csoportjai az ünnep előestéjén történtek példájára ismét szétszóródtak az új vásártérre, a város külső kerületeiben és a zsidók által sűrűn lakott utcákon, ahol nem csak az ablakokat verték ki, hanem az ajtókat is betörték és az ott talált holmikat, árukat kiszórták az utcára, ahol azokat vagy megsemmisítették vagy széthordták az emberek. Megtörtént, hogy az ablakon – hogy üldözőik elől meneküljenek – gyerekek, nők ugrottak ki, megsebesítették vagy agyonzúzták magukat. A rendőrség és a katonaság megjelenésével a garázdálkodó csoportok szétfutottak, így aztán a velük szembeni fellépés teljesen eredménytelen maradt. A dolgok ilyen szélsőséges állása mellett nagyot lendített a helyzeten az, hogy de. 11 órakor, amikor a zavargás fenyegető méreteket öltött, a besszarábiai kormányzó szükségesnek látta, hogy a helyőrség parancsnokához, Bekman altábornagyhoz forduljon azzal a követeléssel, hogy a helyőrséget teljes létszámban rendelje ki a rendbontás fegyveres elfojtására. Az őrségben álló különböző katonai egységeken kívül önálló helyőrségi csapatok érkeztek és foglalták el kijelölt helyüket du. 1 óráig. Du. 3 órakor a helyőrség parancsnokának és a csapatok parancsnokának átadták a kormányzónak a rend helyreállításáról és szükség esetén fegyveres erő alkalmazásáról szóló írásbeli javaslatát. A csapatok az erről szóló szükséges parancsot csak este 6 órakor kapták meg. Míg ez történt, vagyis de. 11-től este 6-ig, amíg a katonák megkapták a rend helyreállítására vonatkozó tényleges parancsot a pogromok, a garázdálkodás és fosztogatás fokozott erővel folytak tovább a közönyösen álldogáló, parancsra váró katonák szeme előtt. Valamelyes gyenge reakció csak a rendőrség és a katonai lovasjárőrök részéről volt tapasztalható, akik elől a rendbontók más helyre futottak el, és ott folytatták a pogromot és a rablást. Ez szolgált alapjául annak a tömegek körében sikeresen szárnyra bocsátott szóbeszédnek, hogy „a cár adott engedélyt a népnek, hogy három napig üsse, pusztítsa a zsidókat.”

Usztugov alkormányzót a városi ellenőrző körútjára elkísérve személyesen volt alkalmam meggyőződni arról, hogy a randalírozó csoportoknak, amelyek a pogromokban, fosztogatásban és erőszakos cselekményekben részt vettek, semmiképpen sem volt céljuk a kormány és a fennálló hatalom ellen lázadni.

Így például, amikor a csupán négy lovas dragonyos által kísért kocsink – amelyben az alkormányzó és én ültünk – véletlenül az új vásártéren randalírozó, több mint 100 fős tömegbe hatolt, ez a tömeg arra a felszólításunkra, hogy hagyják abba szégyenletes cselekedeteiket és a rablást, nem választott tiszteletlen viselkedéssel, hanem utat nyitottak előttünk, sapkáikat tisztelettel levéve; az általunk letartóztatottak pedig nem tanúsítottak ellenállást, nem futottak el.

Április 7-én este 7 órára az említett csapatok megkapták a szükséges eligazítást, és a rend helyreállításának irányítását személyesen Bekman tábornok, a helyőrség parancsnoka vette át.

(ELEK ANDREA fordítása)

III.

Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Litvánia, Lengyelország és Oroszország Általános Zsidó Munkásszövetsége*

Szörnyűség, elvtársak! ... Nem rémálom ez, hanem maga a rideg, kegyetlen valóság. Zsidó pogrom a XX. században! Nincs szó, amely kifejezné akár csak századrészét is ennek az aljas képtelenségnek.

Kisinyov szívet tépő, szörnyű látványt nyújt. A zsidó munkások, boltosok, mesteremberek lakta utcák... Ó, jaj! Körös-körül csak pusztítás, mindennütt romok. Az úttestet a felhasított párnákból szertehulló sűrű, fehér tollpihe réteg fedi; mindenfelé halmokban állnak a különféle ócskaságok: itt egy szék lábai meredeznek, amott asztallap, ajtókilincs, férfikabát egyik ujja, egy női bunda prémgallérja hever – íme az esztelen pusztítás nyomai.

A földszintes és emeletes házak kifordult ajtókkal, az ablaküveg és a keret helyén tátongó lyukakkal rettenetes, torz látványt mutatnak.

A fűrészüzletet szétrombolták, kifosztották; a cipésműhely, az összetört cégtáblát kivéve semmiben sem emlékeztet arra, hogy egykor itt emberek éltek. Zsidó családok ezrei, akik tegnap még az éhínség határán tengették nyomorúságos életüket, már megélhetési forrás és fedél nélkül maradtak.

És a zsidó kórház! Micsoda szívszaggató képek, mennyi könny, sírás! A kórtermekben, a folyosókon, az ágyakon, sőt az ágyak között súlyosan sebesült, eltorzult arcú, betört koponyájú, kifolyt szemű emberek fekszenek. Kiömlött vér és agyvelő mindenütt. A gyerekek nem ismerik meg szüleiket, ahogyan a szerencsétlen anya sem ismeri meg saját elcsúfított gyermekét. A zsidó temetőben halmokban állnak a megcsönkített, megvakított, kéz- és lábnélküli tetemek.

Óregapó sír egy holttest felett; fiatal fiát, egyetlen eltartóját siratja. Amott egy édesanyja öt kicsiny gyermekével holt férjét gyászolja. A szerencsétlen kislány kétségbeesetten zokog egy felismerhetetlenségig eltorzult tetem mellett, nem lévén biztos benne, édesanyja holtteste-e vagy egy másik asszonyé. Jajkiáltások, könnyek, hisztérikus zokogás hallatszik mindenhol.

Nem, nincs toll, mely mindezt leírhatná!...

Még elgondolni is rettenetes, hogy napjainkban a tudatlan, sötét tömeg az arcátlan, mocskos rendőrség uszítására, az ún. keresztény értelmiség nyilvánvaló, pimasz jóváhagyásával és egyetértésével éjjel-nappal kegyetlenül irtja a legszegényebb zsidó rétegeket.

Nehéz elhinni, de igaz: a nagy kormányzósági székhelyen, ahol csaknem 15 ezer fős katonaság állomásozott, ugyancsak nagy létszámú rendőrség volt jelen, az aljas és cinikus igazgatási szervek vezetésével két napon át folyhattak az elállatiasodott, lerészegedett tömegek által véghez vitt fosztogatások, gyilkosságok, betörések.

* Bund Archives. Vsezoobszj Jevrejszkij Rabocsij Szozuz Rossziji, Litvi i Polsi.

A megtévelyodott mezítlábasok egy csoportja esztelenül feltöri a fűszerboltot; a járőrösztagot vezető tiszt cinikusan csak ennyit mond: „itt elég lesz, bátyuskák, menjenek máshova is!”

Egy másik csoport, miután befejezte egy kis lakás kifosztását, a közeli gazdag házra igyekszik rávetni magát. A rendőrbiztos azonban fenyegetően mondja: „Ide ne merjetez jönni, arrafele menjetez”, és szennyes, vértől mocskos kezével a zsidók házára, boltjaira mutat.

Ó, te bűzös emberi szörnyeteg!

A zsidók egy csoportja megkísérli a védekezést a felháborító erőszakkal szemben, ám a rendőrség rögtön letartóztatja őket. A kaszánya a katonák által összehordott, rabolt javakkal van tele.

A kormányzó két napig az eseményektől elvonultan, teljes nyugalomban üldögél a katonai- és rendőrszázadokkal körülvéve.

A rendőrfőnök helyettese a pogrom kitörését megelőző napon cinikusan kijelenti a klubban: „holnap jó móka lesz, adnak egy kicsit a zsidóknak”.

A képmutató főpap nem hajlandó utasítani papjait, miszerint szólítsák fel a népet hogy tartózkodjon a rendbontástól. Állítólag meg van győződve róla, hogy a zsidók az áldozati szertartáshoz keresztény vért használnak.

Micsoda mocskos, aljas klikk! A szív összeszorul a fájdalomtól, a vér megdermed az ereken, a kéz önkéntelen ökölbe rándul, és egyetlen szenvedélyes akarat kerekedik felül: előre, a gyűlölt kínzók elleni harcra!

De hol az igazi bűnös? Valójában ki a felelős mindezekért a szörnyűségekért? Nem az a tudatlan kicéhezett tömeg, amely maga is a modern kapitalista rendszer igáját nyögi.

Nem, hanem a vérszomjas, önkényuralmi rendszer, ez az undorító szörnyeteg, melynek mocskos, vérrel szennyezett mancsaiban a szerencsétlen tömeg csupán vak eszközként szolgál. Ő a felelős ezekért a szörnyűségekért. Ez a szörnyeteg fél, hogy megfullad a munkásmozgalom magasra csapó hullámaiban, a forradalmi tűzvész lángjában, mely elöntötte egész Oroszországot.

Erőtlen dühében látja, micsoda hatalmas méretű elégedetlenség és gyűlölet halmozódott fel ellene társadalmunk minden rétegében, különösen a proletariátus soraiban. Észrevette, hogy a munkásmozgalom legjobb, leginkább öntudatos része nyíltan, bátran hadba lépett, hogy megsemmisítse, eltiporja és lesöpörje a föld színéről őt, ezt a szörnyszülöttet. És most ez az alattomos, dühöngő reszket saját holnapjától, és nem válogat az eszközökben, csakhogy magáról elhárítsa és más, hazug irányba terelje a nép haragját.

A néptömegeket sötétségben, tudatlanságban tartja, megtagadja tőlük a felvilágosodás, a művelődés lehetőségét; arra kényszeríti, hogy legvadabb, legszertelenebb vallási és nemzeti előítéletektől vezettessenek. A nép legsötétebb részének alantas ösztöneit hívja életre, s hogy a népharag ne ellene forduljon, a szegény zsidó rétegekre uszítja őket.

Azon ármánykodik, hogy letörje a proletariátus szolidaritását és a különböző nemzetiségű munkásokat egymás ellen uszítsa. Ő tartja fenn és fizeti a judofóbiát keltő újságokat, amelyek megmételtyezik és aljas módon a zsidók elleni fellépésre buzdítják a népet. Ennek eredményeképpen jöhetnek létre a kisinyovihoz hasonló garázdaságok, gyilkosságok, erőszakos cselekedetek, fosztogatások.

Íme: a bűnös az, aki valójában elkövette az erőszakot!

De közeleg a vég: eljön a nap, mikor az önkényuralkodó szörnyeteg majd haláltusáját vívja, s görcsökben fetrengve megfizet minden bűnéért.

És ez a nap már nincs messze! Mindenütt forrongások, forradalmi harcok; a széles Oroszország minden sarkában zászlót bontott a felkelés. A munkásmozgalmi szervezkedés hullámai mind magasabbra és magasabbra csapnak, míg végül a népharag elnyeli, lemossa, letörli a föld színéről az önkényuralkodó rendszert aljas kiszolgálóival együtt.

Ti, zsidó proletárok, akik még nem vagytok köztünk, siessetek hozzánk, a harcoló proletárok soraiba, menjünk együtt bátran a harcba.

Elég az orosz kormányzattal szembeni talpnyaló, szolgálékú magatartásból! Értsétek meg végre, hogy erőnk jogot ad; hogy igazságos harcunkkal kivívjuk a szabadságot és a boldogságot. Szégyenletes odatartani hátatokat a rendőrség által rátok uszított tömeg kegyetlen ütéseinek. Álljatok ellen a sötét, tudatlan kínzóknak! Az igaz harcosok minden erejével szálljatok szembe az esztelen gyalázattal, a visszataszító gyilkosságokkal!

Felszólítunk minden őszinte, jószándékú embert az öntudatos zsidó proletariátushoz való csatlakozásra!

Eltiporjuk, eltakarítjuk utunkból az ezerszer átkozott önkényuralkodó szörnyeteget. Gyertek hozzánk bátran, elvtársak!

Elvezetünk benneteket a világproletariátus nagy családjába, amely az egész világot megszabadítja a kapitalista rendszer bilincseitől!

Elvezetünk benneteket a szocializmus fényes birodalmába, a szabadság, egyenlőség, testvériség birodalmába, ahol nincs helye az elnyomásnak, erőszaknak, nemzeti gyűlölködésnek, Kiáltások hát, elvtársak, velünk együtt:

Le az átkozott önkényuralommal!! Éljen a szocializmus!!

Odessza 1903 április

A Bund Odesszai Szociáldemokrata szervezete

(HORVÁTH GÉZA fordítása)

IV.

A. F. Malajev visszaemlékezése*

Néhány nappal a pogrom előtt

„... A fehérgárdista fordulat után Odesszából menekülnöm kellett. Podolijába kerültem, egy Krivoje Ozero nevű településre, ahol a múlt év májusában egy kozák banda rajtaütött a lakosságon. Nem az anyagi kár volt nagy, hanem az, hogy majd' 300 embert öltek meg e pogrom folyamán. A pogrom után a zsidó lakosság egy viszonylag erős önvédelmi csapatot szervezett, amely sikeresen szállt szembe először a kozákok második támadásával, majd a

* Malajev, A. F.: Tridcaty dney jevrejszkovo pogroma v mesztyecske Krivoje ozero. Iz licsnih nabljugenyij i perezsivanyij russzkovo ucsityelja. Goszizdat. 1921. h. n.

petljuristákkal. De augusztusban a petljurista reguláris sereg fegyveres követelésére kénytelenek voltak kiadni a puskák nagy részét és a géppuskáikat. Így módon a 12–15 ezres lélekszámú település védelem nélkül maradt. A gyenyikínisták bevonulásakor az önvédelmisek egy része illegálisba vonult, másik része „szétfutott”. Decemberig a falu nyugalomban élt: folytatta hétköznapi kereskedelmi tevékenységét, de folyamatosan – összefüggésben a gyenyikínisták kijevi vereségével és azokkal a pogromokkal, amelyeket a fehérgárdista maradványcsapatok követtek el – nőtt a feszültség, a félelem. December közepére a település el volt zárva a centrumtól: levél sehonnan nem érkezett, a rendőrbiztos és az állami őrség eltűntek.

A mozgósítás nem hozott eredményt, inkább még jobban felidegesítette a helyi hatalmat. De a lakosság mégis meg volt arról győződve, hogy az önkéntes „hadsereg” reguláris csapatai nem engedik a pogromot, már csak nemzetközi megfontolásból sem.

December 21-én a rendőrbiztos tiszti karával együtt eltűnt, miután 15 ezer rubelt kapott. A rákövetkező napon a rendőrök is szétszéledtek. December 22-én éjjel magasra csapott a riadalom.

Én a gimnáziumi kollégáimmal este 11-kor jöttem el az igazgatótól. Az utcán izgatott lakosokkal találkoztunk. Szájról szájra járt a híre, hogy Szavany településen megjelent egy banda, hogy bosszút álljon a zsidó lakosokon. Ettől a pillanattól kezdve a zsidók arra voltak ítélve, hogy 30 napon keresztül elszenvedjék azt a szörnyűséget, amelyet nehéz leírni.

Kronológiai sorrendet követve:

A december 23-ára virradó éjszakát az Illuzió színházban töltöttük, ahol azért gyűltünk össze, hogy önvédelmi osztagot szervezzünk. Kiderült, hogy kevés a fegyverünk: 40–50 puská. Elhatároztuk, hogy fegyvervásárlásra 250 ezer rubelt gyűjtünk össze, és felderítőket küldünk Szavanyba. De az események megelőzték bennünket. December 23-án korán reggel megtudtuk, hogy a falutól 8 versztára, Mazurovóban megjelentek a gyenyikínista felderítők. A települést hirtelen szállták meg. Senki sem tudta, ki közeledik: banda vagy reguláris sereg, hányan vannak.

A helyi közösség, mivel félt, hogy Golta felől, ahol az önkéntes csapatok állomásoztak, büntető akció éri majd, úgy döntött, hogy a reguláris csapattal szemben nem fejt ki ellenállást. Különben is kívárá és tudatos taktikát kell folytatni.

Az önvédelmi csapatok még meg sem szerveződtek, amikor 23-án este megjelent a faluban egy felderítő osztag, melynek parancsnoka a következő tartalmú dokumentumot adta át a zsidó közösség képviselőjének:

„Tekintettel arra, hogy a zsidó lakosság semmiféle segítséget nem nyújt az önkénteseknek, sem anyagilag, sem ember-anyagban; követelem, hogy a zsidók fizessenek a parasztoknak 350 ezer rubelt termény fejében, adjanak a csapatnak 25 pud húst, 25 pud kenyeret és 20 pár csizmát. A pénz kifizetési határideje: 1919. december 24. déli 12 óra. A volcsanszkij partizán-csapat parancsnoka.”

A pogrom első napjai

December 23-án éjjel világossá vált, hogy egy 50 fős fehérgárdista csapat rajtaütött Szavanyon, és 27 embert megölt a pogromban. A csapat

továbbment Bokrikba, majd Ljubasevkába, melyet felégetett és ahol leölt 250 embert. Ugyanekkor tudtuk meg, hogy Krivoje Ozero felé tart egy 400–500 fős, ágyúval és géppuskákkal felfegyverzett csapat. A faluközösség vezetői egész éjjel gyűjtögették a húst, kenyeret, pénzt a „vendégeknek”. 24-én reggel azt is megtudtuk, hogy jópár embert, aki az útjukba került, megöltek, elvették lovaikat és általában: kihívóan és féktelenül viselkedtek.

Nemsokára a lakásomba menekült néhány család a szomszédos házakból – úgy 50 ember. Az egész településen kitört a pánik: a boltok bezártak, az utcák elnéptelenedtek. Félelmetes csend volt mindenütt. Az 500 szervezett gonosztevővel szemben ellenállásról szó sem eshetett, hiszen legfeljebb ha 40–50 puskánk volt.

11 órakor (de.) megérkeztek a katonák. Elsőnek a lovasok. Az első sereg 350–400 lovasból állt (2 ágyú és 11 géppuska) + 150–250 ember: gyalogosok, lövészek stb. Kiderült, hogy ez a sereg a hírhedt volcsanszkij-sereg, Skuro tábornok hadosztályából: a legkegyetlenebb csapat, melyben sok oszét, csecsen, krími és más „zsoldos” található. Azt beszéltek, hogy a csapat magját egy 80–90 tisztből álló „szellemi” központ alkotja. Ezek a tisztok hajdani arisztokrata családok sarjai. (Megnevezték közülük pl. Litvinov herceget.) Később kiderült, hogy ez a sereg Rosztov alóli menekülése közben az útjába kerülő zsidó települések egyikét sem kímélte.

Megfigyeltem az elvonuló katonákat, és megdöbbenett az a tény, hogy minden tiszt és a katonák nagyrészének vállán gyönyörű prémbundák vannak. (Némelyiken bársonyos női szőrmeruha – lélekmelegítő volt.) A csapat mögött 2–3 versztányi hosszúságban szekérkaraván húzódott, ahol a rablott javakat halmozták fel. Háromszínű nemzeti zászló alatt vonultak.

Északi irányból jöttek és a falutól délre táboroztak le a Krivoje nevű faluban, amely a mesztyeckohoz* tartozott, és amelyet csak Herszoncsinának neveztek a környéken.

Du. 2-kor átadtunk a parancsnoknak 200 ezer rubelt, és kezdtük hordani a húst és a kenyeret. A parancsnok (aki Gyekonszkijnek nevezte magát, de a katonák, mikor velem beszéltek, Jákovlevicsnek hívták) leszállította az összeget 250 ezerre és a képviselőnkön keresztül megköszönte a zsidó lakosságnak a segítséget és a pontosságot. Ezután kijelentette: a zsidó lakosság nyugodt lehet, nem esik bántódása – igaz, mielőtt megkapta volna a pénzt, a nyomaték kedvéért említést tett Szavranyról.

Ezek után a katonaság megnyugodott kissé. De még ugyanaznap éjszaka megkezdődött az öldöklés. A tisztok vezetésével és közreműködésével a katonák betörték a lakásokba. A pogrom és a *rablás szervezett katonai formában folyt*. Mindent előre elterveztek a legapróbb részletekig. A pogrom első napjain arra törekedtek, hogy begyűjtsék a lakosság vagyontárgyait, értékeit. Ezért összefogdosták a fiatalokat és kínvallatással rávették őket, hogy árulják el: kik a gazdagok. Akiket elfogtak közülük, megkínozták, majd miután megkapták a pénzt, aranyat, ezüstöt, agyonverték őket vagy otthagyták tönkretéve, sorsára hagyva.

Ugyanakkor, amikor ez az embervadászat folyt, a katonák másik része az üzletek kifosztásával foglalatzkodott. Herszoncsinából szekéren érkez-

* mesztyecko: zsidó falu a letelepedési övezetben

tek, kirabolták az üzletet, majd megpakolva távoztak. A faluban pedig nem-sokára a rablott holmi a parasztokhoz került. Az első 8–10 napon minden értékeset elvittek a katonák: a textíliákat, ruhákat, cipőt, fűszerárut. Ami pedig maradt, azt a helyi banditák és parasztok vitték el – nagyrészt herszoncsinaiak.

Jellemző volt, hogy a gyilkosságok, testi sértések folyamán szinte kizárólag „hideg” fegyvereket használtak: kardot, tört, ácsfejszét, baltát, szuronyt. De sok volt a fojtogatás és akasztás is: egy nőt, miután megerőszakolták és megkínózták, a templom kerítésére akasztották fel.

A pogrom első napján az összes helyi orvos elmenekült: a zsidók azért, mert féltek a gyilkosságtól, az egyetlen orosz pedig a besorozástól. Így a lakosok orvosi segítség nélkül maradtak. Csak egy felcser maradt a faluban és hősiiesen viselkedett: a halállal játszva, titokban ment a házakhoz, hogy bekötözze a sebesülteket. De 2–3 nap múlva a kötések is elfogytak, mivel a gyógyszerterázt is kirabolták (később felgyújtották a parasztok gyógyszerterázt is). A sebesültek közül sokan éhenhaltak, fagyhalált szenvedtek vagy, mivel nem volt orvosi segítség, vérmegezést kaptak, illetve elvéreztek.

Azon sebesültek, akiket láttam és beszéltem velük, elmondták részlete-sen, milyen inkvizíció alá vetették őket a fehérgárdisták. Csak néhány tény a hallottakból:

1. A Teplickij család. 24-én este 7-kor törtek rájuk, Szenteste, mikor a templomban folyt a mise. A rablók ötven voltak: 2 tiszt és 3 katona. 40 ezer rubelt követeltek. A családfő mindent odaadott, amije volt: 12 ezret. Elkezd-ték ütlegetni: a fejét revolvermarkolattal ütötték és kardlappal. A feleség meg akarta védeni a férjét. A férj kihasználva a zavart kiugrott az ablakon és a pin-cében rejtőzött el. Egész éjjel hallotta gyermekei és felesége szívét tépő jaj-kiáltásait.

25-én reggel a lakásban, amely szó szerint úszott a vérben, két holt-testet talált: a feleségét miszlikbe vágva és 4 éves gyermeküket. A két másik gyerek, 14 és 16 évesek agóniában feküdtek. Maga a férj a fején sérült meg.

2. Malcman, a gimnáziumi tanár családját 27-én látogattam meg, a támadás másnapján. A 22 éves fiú már halott volt, Malcman ujjai összetörve, fején súlyos sérülés, az apósának szintén. Később, amikor Malcman kezdett felépülni (a felcser titokban gyógyította), másodszor is rajtuk ütöttek: őt megölték, férjénél levő lányát, aki apját ápolta szintén meggyilkolták. A holt-testek ott feküdtek, és a lakásba bejutott kutyák már kikezdtek azokat.

3. Szukeranszkij, 76 éves, a szomszédom. Láttam a házam ablakából, ahogy hozzákötözték a ló farkához, és így 5–6 órán keresztül vezették a fagy-ban; ráadásul csak egy nyári felöltő volt rajta. Később a sebeibe halt bele.

4. Bogogyelnij – kiskereskedő. A lakásán fogták el, elvitték a boltjába, amely alagsorban volt és ott kínozták: mondja el, hova dugta a pénzét. A körme alá tüket szúrtak, levágták az ujjait, talpát égették. Amikor az alagsor mellett haladtam el, gyenge nyögéseket hallottam. Bementem, gyufát gyújtottam és visszahőköltem a látványtól: a megkínzott ember a földön feküdt, haldoklott, felhasított hasából kiömlöttek belső szervei, mocskos szeme csupa vér volt, körülötte levágott ujjai. Nem messze tőle szenes szalmacsóvák; a padló felásva – látni lehetett, hogy a rejtekhelyet keresték. Engem már nem ismert meg. Becsuktam az ajtót, hogy ne mehessenek be a

kutyák. Tántorogva mentem fel a lépcsőn. Az utcán aranyvállapos tisztékbe ütköztem: részegek voltak a szesztől és a vértől.

Az Odessza utca sarkán még egy tűzvész utolsó lángjai. A fehér havon fekete és zsíros kátránytöcsa, benne szétszaggatott párna. Mindenütt üvegcserepek, széttört bútorok, szétszórt háztartási eszközök. Amott két felpuffadt hasú kecske döglődik, itt egy éhes kóbor tehén a havat nyalja. Odébb a mellékutcában kutyafalka lakmározik egy, a földhöz fagyott tetemből – hosszúhajú nő lehetett. Íme, az orosz Vendée et Bretagne.

5. Az udvaron, ahol a keresztény Osztasevics étterme van, 26-án a következő dráma folyt. Valami Hirik felesége és fia itt itt rejtőzött el. A házban talált menedéket a fogorvos Super és lánya. Amikor házkutatás volt, felismerték; jobban mondva elárulta magát. Megkezdődtek a kínzások. Mikor az étteremben Supert verték, maga Hirik elővánszorgott a szomszéd házból – csupa vér volt –, odament az ajtóhoz és bekéretőzött Osztasevicshez. Az az ablakon keresztül mutogatott, hogy a házban „vendégek” vannak. Hirik felesége és fia a raktárból mindezt látta, ahogy szerencsétlen Hirik négykézláb próbál továbbvánszorogni az udvaron, a raktár fele, de összeesik, elvérzik. A család kénytelen végignézni a férj és apa embertelen kínlódását... és képtelen segíteni, hiszen a legkisebb zaj és végük.

6. Egy Blank nevűt arra kényszerítették, hogy saját sógorának a nyakára hurkot tegyen, és addig ütötték, míg meg nem fojtotta. Miután a szerencsétlen megfulladt, a kínzók Blank ellen fordultak: széttörték a fején a kristály cukortartót és egy üvegkancsót – agyvérzést kapott és meghalt.

7. T. feleségét a férje szeme láttára erőszakolták meg: egyik a másik után, öten, közben megalázó szerepre kényszerítették a férjet. Az erőszaktetelek nagy számban fordultak elő 12–13 évesekkel; mostanra közülük rengetegen szifiliszesek és más nemi betegségben szenvednek. Sok nőt és lányt a megerőszakolás után megkínioztak: levágták a mellüket, kivágták a nemi szerveiket, majd megölték őket.

És így tovább a végtelenségig. Számomra az volt a legszörnyűbb, hogy egyedül voltam, segítség nélkül sok halott és sebesült között. Szemtanúja voltam, ahogy a sebesült, magukra hagyott embereket kutyák támadták meg. Egészen a település központjában laktam – a keresztények a külterületen. B. házában laktam, mely két részből állt. A barátom, aki velem lakott, hazautazott Rozsgyesztvóba. A házigazdám családja először átjött a mi lakrészünkbe, majd a pincébe, s végül a faluban bújt el. A hét szoba egyikében maradtam. Körülöttünk temető: a szomszédos házak tele holttestekkel. Éjszaka a félelmetes csendet szívet tépő kiáltások szakítják meg. Ismét csend. Ülsz, és várod a „vendégeket”.

A ház pincéjében negyven ember rejtőzött el, közöttük két sebesült, öregek, várandós asszonyok, gyerekek. Bármelyik percben jöhetnek. Teljesen kimerülten ültem a széken. Váratlanul az udvar felől, a szomszédos szoba ablakán kopognak. Felugrom. Hallom, ahogy betörik az ablakot. Sietek az ajtóhoz. Az ablak a pincével szemben van. Mit érezhetnek, akik ott vannak... hiszen mindent hallanak.

Megkedődik a szörnyű házkutatás, a ház minden pontján kutatnak. A pincét nem vették észre, bokrok takarják, egy gödör választja el a háztól és

agyaghalom. Ezúttal sikerült, csak a pénzt vitték el. De mi lesz tovább? A fehérgárdisták ötször jártak a lakásomban, minden alkalommal tisztak is.

A pogrom első napjain a zsidó lakosság bunkerekben, pincékben próbált elrejtőzni, vagy raktárban, fészkerben. Legtöbbjüknek mínusz tíz, tizenöt fokban kellett eltölteniük öt-tíz napot. Egyeseknek sikerült az éj leple alatt átszökni a közeli falvakba, mások a katonák kezére kerültek és meghaltak. Sokakat parasztok mentettek ki a településről és rejtettek el. (...) Nehéz lenne pontosan megmondani, hányan haltak meg ezekben az első napokban. Ezt csak az után lehet felmérni, amikor a lakosság visszatér, és megszámolja a hiányzókat...”

(ELEK ANDREA fordítása)

V.

A „Vörös Lovas” 282. számából (Az I. Lovashadsereg politikai osztályának lapja)*

A Forradalmi Bíróság ítélete a banditák felett

Hadseregünk Forradalmi Katonai Törvényszékének Rendkívüli Bizottsága október második felében tárgyalta a 6. lovashadosztállyal történt eseményekkel kapcsolatban letartóztatott katonák ügyét. Az eljárás során a következők derültek ki:

Még szeptemberben, amikor hadseregünk egységeit elkezdték visszavonni állásaikból, a 6. lovashadosztálynál a felbomlás jelei mutatkoztak. A nagyszájúak először csak szitkozódtak, fenyegetőztek, hogy elbánnak a zsidókkal és a kommunistákkal, de később tettelegességre is sor került. Ebben különösen a 31., 32. és 33. lovasezredek katonái tűntek ki. Szeptember 2-án egy csapat bandita kifosztott és megölt két parasztot egy Gyedova Gora nevű faluból. Amikor a tetteseket letartóztatták, a 33. lovasezred 4. századának katonái arra kényszerítették a 6. hadosztály forradalmi törvényszékét, hogy engedje szabadon a bűnözőket.

Szeptember 27–28-án egy Polonnoje nevű „mesztyecsko”-ban a 6. lovasezred katonái zsidóellenes pogromot szerveztek; gyilkoltak, raboltak, fosztogattak, nőket erőszakoltak meg. 28-án a helyszínre érkezett a hadosztály parancsnoka, Sepeljov elvtárs, és szigorú intézkedéseket foganatosított, hogy felszámolja a zűrzavart. A Novoje meszto nevű mesztyecskoban egy házban borzalmas látvány tárult elé. Az egyik szobában a gyilkosok által megcsontított holttestek heverték, a másokban Rudich felcser és Csamakova nővér a 33. lovasezredből éppen bőröndjeikbe tömték a zsákmányt. A felcser – meglátva a parancsnokot – megpróbált elmenekülni, de a helyszínen agyonlőtték; a nővért letartóztatták. Útközben katonákkal találkoztak, s a nővér a történeteket elferdítve számolt be nekik az eseményekről. Az uszítók által feltűzelt katonák elhatározták, hogy végeznek Sepeljovval. Mikor a parancsnok a 31. ezredhez ért, a gazemberek megölték. A megvadult katonák útját mindenfelé

* Hoover Institution. Nicolaevsky Collection. Iz gazeti Krasznij Kavaleriszt. R. SZ. F. SZ. R. Organ polityicscszkovo Otygela I Konnoj Armii No 256.

pogromok, fosztogatások, erőszak kísérte. Sok mesztyecskóban jártak, többek között Ljubovban, Prilukiban, Annopoljban, Berjozovban, Tarasában, stb. A parasztokat ugyanúgy kirabolták, mint a zsidókat.

Érthető, hogy az „üsd a zsidókat és a kommunistákat” jelszó alatt lezajlott pogromok felkeltették a legfelsőbb szervek figyelmét. Október 2-án az I. Lovashasereg Forradalmi Katonatanácsa a seregszemlén lefegyverezte a 31., 32. és 33. lovasezredeket. A katonák önszántukból kiadták valamennyi főbűnöst. Mindannyiukat bíróság elé állították a munkás-paraszt hatalom megdöntésére irányuló kísérletért és az I. Lovashadsereg harckészültségének gyengítéséért.

(A főbűnösöket halálra, a többi résztvevőt 5-től 20 évig terjedő kényszermunkára ítélték.)

VI.

A „Vörös Lovas” 1920. október 10-i számából (Az I. Lovashadsereg politikai osztályának lapja)*

Követeljük a 6. hadosztály felelősségre vonását

A 6. hadosztály néhány egysége jóvátehetetlenül bemocskolta hírnevét, lemoshatatlan foltot ejtett becsületén, amikor gyalázatos bűncselekmények elkövetésében vett részt. Egy csapat gazember az első brigádból megölte a hadosztályparancsnokot, a vörös kozák Sepeljov elvtársat. Megölték azért, mert a hadseregparancsnokság parancsa értelmében a helyszínen agyonlövötte a 33. ezred felcserét, aki kifosztott és kiirtott egy szerencsétlen zsidó családot.

A 31., 32. és 33. ezred katonái pogromok, erőszakoskodások és rablások egész sorát hajtották végre. Természetesen nem mindenki vett részt az eseményekben, de a gyalázatban mindenki osztozik, hiszen a banditák és pogromlovagok nem ütköztek ellenállásba.

A felsorolt ezredek tevékenységükkel nem csak saját maguk és hadosztályuk hírnevét mocskolták be, hanem az egész lovashadseregét is.

Moszkvából Lenin és Trockij elvtársak érdeklődtek a Forradalmi Katonatanácstól a 6. hadosztály által elkövetett gyalázatos bűntettekről. Minden becsületes munkás és paraszt a 6. hadosztályt most gazemberek és banditák gyülekezetének tartja.

Cselekedetük árnyékot vet az egész hadseregre.

Elvtársak! Megengedhetjük-e egy csapat gazembernek, hogy bemocskolják dicső hírnevünket? Megengedhetjük-e a 6. hadosztálynak, hogy foltot ejtsen egész hadseregünk becsületén?

Vajon azért harcoltunk, azért hullattuk vérünket, hogy holmi koszos csibészek miatt a becsületes emberek banditáknak tartsanak minket?

Vöröskatona elvtársak! A 6. hadosztályt felelősségre kell vonni.

Nem szabad túrnunk ezt a gyalázatot, tettük nem maradhat büntetlenül. Követeljük azok felelősségre vonását, akik gyilkolnak, nőket erőszakol-

* Hoover Institution. Nicolsevsky Collection.

nak meg, fosztogatnak. Követeljük azok felelősségre vonását, akik mindezt egyetlen szó nélkül nézték végig.

Követeljük, hogy vonják felelősségre ennek az egykor dicső, de most önmagát bemocskolt 6. hadosztály katonáit, parancsnokait, komisárjait.

VII.

A „Vörös Lovas” 256. számából; 1920. október 11., hétfő (Az 1. Lovashadsereg Politikai Osztályának lapja)*

A forradalom védelmében

Közös szűgyenünk – banditizmus a hadsereg soraiban

(nyílt levél a Vörös Hadsereg politikai munkatársaihoz)

A Vörös Hadsereg erőinek mint a dolgozó munkásság legforradalmibb rétegének elsőrendű kötelessége a politikai elvek tisztaságának megőrzése. Ezen elvek legkisebb megsértése is szűgyenfoltot ejt az egész hadsereg, de különösen a politikai munkások becsületén.

A „Vörös Lovas” tegnapi számában megjelent „Követeljük a 6. hadosztály felelősségre vonását” című cikk nagyon nyugtalanító érzéseket ébresztett bennem. A cikkben 3 ezred gáztetteit sorolják fel. Nekem azonban úgy tűnik, hogy az igazi bűnösök nem azok, akik közvetlen végrehajtói voltak a borzalmaknak, hanem mindazok, akiknek valami úton-módon bármiféle közüik is van a vöröskatonák tömegeinek kulturális, politikai neveléséhez, vagyis mi – politikai munkások.

A leírt bűncselekmény fő mozgatói – melyek ezeket az embereket tettük elkövetésére ösztönözték – a következők voltak: 1. alacsony kulturális színvonal a vöröskatonák soraiban 2. a nemzeti gyűlölködés (esetünkben judofóbia) szabad terjedése a hadseregen belül 3. a katonai és pártfegyelem megsértéséhez szükséges tudatosság hiánya.

Nem vitás, hogy a bűnösöknek meg kell kapniuk megérdemelt büntetésüket, de nekünk, politikai munkásoknak osztoznunk kell velük a felelősségben, ha nem is jogi, de erkölcsi értelemben mindenképpen.

A tragikus események teljes mértékben alátámasztják azokat a vádakokat és szemrehányásokat, melyekkel a politikai munkásokat illették a Hadsereg 4. konferenciáján. A helyzeten csak a kulturális-felvilágosító munka és a politikai tevékenység további fokozása javíthat.

Több figyelmet kell fordítani, elvtársak, a vöröskatonák kulturális igényeire!

a 3. lovashadtest parancsnoksága
kulturális népművelő osztályának ideiglenes megbízottja

K. Silkin Sztepanov

* Hoover Institution. Nicolsevsy Collection.

VIII.

A „Vörös Lovas” 1920. november 2-i számából (Az I. Lovashadsereg politikai osztályának lapja)*

Halál a pogromistákra!

Nehéz leírni, hogy milyen arcátlanságokra vetemednek a sorainkba befurakodott fehérgárdista ügynökök. Látva, hogy semmiféle ellenállásba nem ütköznek, úgy érzik, büntetlenül tevékenykedhetnek.

Nemrég példátlan szörnyűségnek lehettem tanúja. Baranovicsban állomásoztunk. Egyszer csak egy idős zsidó asszony rohan be hozzám. Csupa vér volt. Otthonában támadtak rá. Rögtön odarohantam a házhoz, ahol lakott. Iszonyatos kép tárult elém. Minden összetörve, felforgatva a szoba közepén, s a holmik között valami részeg martalóc garázdálkodott.

Az illetőt minden felesleges szócséplés nélkül a haditörvényszékre irányítottam. Ott nem fognak vele kesztyűs kézzel bánni.

De nem ez a lényeg. A „pogromlovagok” szívesen állítják azt, hogy azért ütik a zsidókat, mert azok spekulánsok és kifosztják az oroszokat. Ez aljas hazugság. Kit fosztott ki az a szerencsétlen öregasszony, aki hozzám rohant, védelmet keresve az elől a gazember elől?!

Nem. A pogromok résztvevőit egészen más hajtja: a rablás, a kegyetlenség iránti vágy.

Nekünk, katonáknak, ezzel tisztában kell lennünk. Nem szabad semmiféle különbséget tennünk zsidó és orosz között. A gazdagokat nem kímljük, bárhová is tartoznak, de a szegényeket üdvözljük sorainkban.

Eljen a népek testvéri szövetsége!!

IX.

A „Vörös Lovas” 1920. október 5-i számából (Az I. Lovashadsereg politikai osztályának lapja)*

Az ostobák vallása, az alávalók fegyvere

– „Üsd a zsidókat, mentsd meg Oroszországot!” Kiknek a jelszava ez? Ki mondja nekünk, hogy üssük a zsidókat?

Országszerte csak „mocskos zsidóknak”*** gyalázzák a szerencsétleneket. A cár, a földesurak, a burzsoák, kormányzók és zsandárok, püspökök és pópák – ez az egész gazdag, zsíros elnyomó banda eddig a népet uszította a zsidók ellen. S most kik teszik ugyanezt? A régi rend hívei, a tábornokok, kémek, provokátorok, Vrangel és a pánok felbérelt ügynökei. Valamennyien arcátlan csirkefogók, csavargók és kalandorok.

* Hoover Institution. Nicolsevsky Collection.

** A magyar fordításban nem lehet visszaadni a „zsid” és a „jevrej” közti különbséget: „zsid” – kb. mocskos, büdös zsidó; „jevrej” – egyszerűen zsidó, mindenféle érzelmi töltés nélkül.

Az ostobák, együgyűek és fecsegők pedig kinyitják szájukat és ismétlik a provokátorok után:

„Üsd a zsidókat, mentsd meg Oroszországot!”

Miért?? Miért kell ütni a zsidókat? Miért kell ütni gazdagot és szegényt, öreget és fiatalot, asszonyt és gyermeket? Mi rosszat tett az orosz munkásnak vagy parasztnak a zsidó munkás és kisiparos?

– „Üsd a zsidókat, mentsd meg Oroszországot!” – ismétlik vadul, gondolkodás nélkül az elvakult ostobák.

A szegény üti és pusztítja a szegényt! A gazdag zsidóknak általában nem kell tartaniuk a pogromoktól. A vagyonos zsidók a gazdag oroszok, franciák, németek barátai és szövetségesei.

A zsidóüldözés a gyakorlatban azt jelenti, hogy a szegény zsidót gyilkolják meg és fosztják ki, az ő kunyhóját pusztítják el, az egyszerű zsidó nőt erőszakolják meg. A zsidóüldözés a gyakorlatban kizárólag a szerencsétlen, nyomorult és kismimizett zsidó szegénység kegyetlen, véres és vadállati pusztítását jelenti.

„Mentsd meg Oroszországot!” – Milyen Oroszországot?

Szovjetoroszországot? A dolgozók, munkások és parasztok Oroszországát? Nem!! Ezt a dolgozó, forradalmi Oroszországot nem a zsidók fenyegetik, hanem a földesurak, nemesek, pánok, tábornokok. A dolgozók Oroszországa egységes! Nem pogromok útján, hanem erős hadseregünkkel kell legyőznünk a tábornokokot, földesurakat, burzsoákat, bankárokat – oroszokat, zsidókat, lengyeleket, németeket és angolokat egyaránt. A dolgozók Oroszországának egységbe kell forrasztania a különböző nemzetiségű elnyomottakat az egyesült burzsoáziával szemben. Meg kell semmisíteni a nemzetiségi viszály és gyűlölködés utolsó maradványait, hogy megerősítsük a szegényekben a gazdagok iránti osztálygyűlöletet, hogy széttűzzuk a burzsoázia szervezett erőit.

De ellenségeink azt sugallják nekünk:

– „Ne minket üssetek, hanem a zsidókat! Mindenért ők a felelősek.” Kolcsak, Gyenyikin és Jugyenyics hadseregét is ez a hazugság tartotta fenn, mint ahogy a zsidógyűlölet jelszavára épül a pánok és Vrangel hadserege, Mahno és Petljura söpredéke. E nélkül a fehér hadsereg nem maradhatna fenn. Az urak kénytelenek a „zsidó csontot” odadobni az ostoba holopoknak, hogy azon rágódva az elnyomók ügyét szolgálják. Ezért az ostobák hite és vallása az antiszemitizmus és a zsidógyűlölet. Ezért veszélyes fegyver az alávaló kalandorok kezében, s mindazokéban, akik a gazdagok érdekében igyekeznek becsapni és rászedni a sötét és tudatlan tömegeket.

Vöröskatonák! Mindannyian egy emberként kiáltuk: Le az ostobák vallásával! Le a provokátorokkal, a pogromista gazemberekkel! Halál minden nemzet burzsoáziájára! Éljen a dolgozók testvéri szövetsége!

I. Vargyin

(KOLONTÁRI ATTILA fordítása)

MENYHÁRT LAJOS

Az orosz politikai liberalizmus a századelőn

A Maklakov könyvéből itt közölt fejezet, de az egész kötet, *A II. Álla-mi Duma* története meggyőzően mutatja az orosz politikai liberalizmus el-lentmondásos helyzetét, rávilágít a polgári parlamentarizmus oroszországi lehetőségeire. A századelő Oroszországában a liberalizmus hívei, a polgári parlamentarizmus képviselői két tűz között őrlődtek, belső ellentmondásokkal küszködtek. Nem egyedi jelenség ez a politikai mozgalmak történetében, de az orosz liberálisok esetében különösen markánsan jelentkezett ez a sajá-tosság.

Magyarázatát keresve látszólag túlságosan tág körben kezdjük a vizs-gálódást, bizonyos egyetemes történeti összefüggésekre térünk ki: A század-forduló, az I. világháború kitörését megelőző negvedszázad mint egyetemes történeti fordulat jelentőségét tartjuk szükségesnek hangsúlyozni. Közismert-nek tűnő megállapítás az, hogy kiteljesedett a tőkés világ gazdasági rendszer, elkülönültek a centrum és periféria régiók. Egyazon rendszer kereteiben, az egységesülés (polgári modernizáció) és differenciálódás egyidejű folyamatá-ban kristályosodtak ki a régióspecifikus vonások. A régiók közötti munka-megosztás természetes következménye lett az, hogy a fejlettséget meghatá-rozó tőkés árutermelési viszonyok számára optimális feltételek alakultak ki a centrum országokban (tőkebőség), s elégtelenek maradtak a feltételek a peri-fériákon (tőkeszegénység). Megállapításunkat támasztja alá az az ismert adat, miszerint 1872–1913 között a bővülő világkereskedelmi forgalomban 50 százalékkal nőtt a gépipari termékek ára – amelyeket a centrum szállított, s harmadával csökkent a nyersanyagoké, a mezőgazdasági termékeké – amelyek a perifériákról származtak).

A centrum országokban mindez dinamikus gazdasági fejlődést (másod-ik ipari forradalom) eredményezett, a középrétegek társadalmi súlyának megerősödéséhez vezetett, s a polgári politikai intézményrendszer konszo-lidálódását is biztosította, jelentős mértékben a társadalmak alsó rétegeinek (munkásság, stb.) szociális és politikai emancipációja (általános választójog) révén. Új helyzetbe került a liberalizmus is. Politikai mozgalomként meg-inogni látszott, de mint társadalmi, politikai értékrend kiszélesítette befolyá-sát. Átitatta a modern politikai konzervativizmust, számos eleme integráló-dott a nemzetközi szociáldemokráciába.

A periféria régiókban más tendenciák érvényesültek. A tőkeszegénység következtében torzó maradt a polgári modernizáció, időtállóan bizonyultak a tradicionális elemek szinte minden létszférában. A társadalmi szerkezet polarizálódott, a polgári politikai intézményrendszer nem vagy alig épült ki, ezáltal élesebben jelentkeztek a társadalmi és nemzeti feszültségek. Kelet-Európában, különösen az európai Oroszországban szinte modell értékűen jelentkeztek a perifériás régióspecifikus vonások. Mielőtt ezekre kitérünk,

még egy, a századfordulóval kiteljesedett történelmi körülményt meg kell említenünk. A tőkés világ gazdasági rendszer kereteiben meghatározódott a történelmi fejlődés egyik motorjának, az érintkezéseknek a határfoka. Létszférák szerint differenciáltan történt ez, de például azt is jelentette, hogy a polgári modernizációban „későn induló” perifériák felhasználhatták a „hosszú XIX. század” európai politikai küzdelmeinek, fejlődésének tapasztalatait.

Az oroszországi polgári modernizáció fontos sajátossága az immanens feltételek elégtelensége, a külföldi tőke s az állami gazdaságpolitika túlsúlyos szerepe, mely utóbbit stratégiai megfontolások vezérelték, s ez is hozzájárult az orosz gazdaság anorganikus jellegéhez, a több-ukládu struktúra kialakulásához. Másik fontos sajátosságként a tradicionális elemek időtállóságát említhetjük: a cári abszolutizmust, a feudális és archaikus (obscina) elemekkel terhelt, gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt domináns agrárszférát, valamint a mentalitást uraló pravoszláviát.

Témánk szempontjából mindezek mellett a társadalmi szerkezet torlódottságát, illetve annak következményeit tartjuk meghatározónak. Ezek sorában az egyik az erőviszonyok viszonylagos kiegyenlítetttsége, ami megnövelte a szövetségi politika jelentőségét. Végiggondolásra érdemes, mekkora és milyen társadalmi bázissal rendelkezett a politikai liberalizmus, milyen együttműködési, kapcsolatteremtési lehetőségek nyíltak a számára? Az explicit modern polgári rétegek (burzsoázia, polgári értelmiség, alkalmazottak, kisburzsoá elemek) társadalmi súlya – mint ismeretes – nem volt jelentős. Ugyanakkor az orosz társadalmi szerkezetet a kispolgári (zömmel paraszti) rétegek uralták. Csakhogy egy skizofrén módon ellentmondásos társadalmi többségről volt szó.

Társadalmi helyzete (a termelőeszközökhöz való viszonya) alapján szinte klasszikus értelemben vett kistulajdonos, kisárutermelő, kispolgár (bár a falusi obszcina ezt devalválta!), a politikai magatartását, mentalitását közvetlenebbül befolyásoló szociális viszonyai alapján viszont – az elmaradottság, a tőkeszegénység következtében – félproletár, proletár helyzetben volt. Ez önmagában is a radikális, szocialisztikus programok iránt tette fogékonyrá. Ezt erősítette az a körülmény, hogy – különösen a századfordulón – a kialakuló modern értelmiségi, alkalmazotti elemek zöme, akik az orosz társadalom pórusaiban éltek, az eredetien orosz narodnyikizmus értékrendjével „fertőzték meg” a társadalmi többséget. Ezeket a körülményeket döntőnek ítéljük az orosz politikai liberalizmus bázisa és nyitási lehetőségei szempontjából.

A bázis számbavételénél a torlódottság egy másik következményére, az átmenetiségre is utalnunk kell. A századfordulón ez az orosz társadalmi-politikai viszonyok szinte mindegyik tényezőjét jellemezte. A cári abszolutizmus feudális monarchiából burzsoá monarchiává transzformálódott, s korszakunkban ez a metamorfózis a felező pontjánál tartott (1905. október 17., 1907. június 3.). Folyamatban volt a tradicionális felső réteg, a földbirtokos nemesiség felbomlása. Egy része tapadt a cárizmushoz (arisztokrácia, hivatalnok- és katonatiszti réteg), egy másik része „deklasszáldott”, s értelmiségi pályákra ment, jelentős hányada vált tőkés vállalkozóvá. A döntő többség viszont „vegetált” az oroszországi agrárkapitalizmus körülményei között. (Tőkeszegénység, szimbiozisz az ugyancsak nehezen boldoguló, perspektívátlan, az obszcina béklyóit viselő parasztgazdasággal – ledolgozás.) Az átalakuló, átmeneti kor-

mányzati politika képtelen volt konzerválni egykori kiváltságait, de perspektívát sem biztosított számára, s ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy többségük „Öfelsége ellenzékévé” vált.

Az átmenetiség a burzsoá rétegeket is jellemezte. Közismert, hogy az oroszországi tőkés modernizáció fejletlensége (perifériás helyzet, tőkeszegénység, stb.) következtében erőtlén volt a burzsoázia, nagy mértékben függött a cárizmus ellentmondásos gazdaságpolitikájától, ami jelentősen kihatott politikai mentalitására. Ennél is lényegesebbnek, jellemzőbbnek tartjuk, hogy az oroszországi burzsoá rétegek zöme a századfordulón friss szociális képződmény volt, többnyire első generációs. Ennek a szociológiai körülménynek abban látjuk a jelentőségét, hogy politikai magatartásában, mentalitásában nem kizárólag társadalmi helyzete (tőkés vállalkozó) játszott szerepet, hanem társadalmi származása is. Többségük – s ez történetileg kialakult kelet-európai sajátosság, amelyet a századfordulón kikristályosodó regionális agrár jelleg tovább erősített – vállalkozóvá lett földbirtokos nemes, illetve meggazdagodott kereskedő paraszt volt.

Mindezek a körülmények nem kis szerepet játszottak abban, hogy maga az osztály, az orosz burzsoázia távol maradt a liberális pártoktól (kadetok), s azoktól konzervatívabb s egyben jelentéktlenebb politikai tömörüléseket hozott létre. S itt érintenünk kell a torlódottság egy újabb következményét, a politikai éretlenséget, a politikai szocializáció fejletlenségét. Az önkényuralmi rendszer már önmagában is ennek egyik szimptómáját, ugyanakkor az alapvető társadalmi csoportok politikai önszerveződésének egyik fő akadályát jelentette. Átmenetiségük ugyanebbe az irányba hatott.

Mindez együtt eredményezte, hogy fejletlen volt az alapvető osztályok, rétegek önszerveződő, önérték-értékesítő képessége és lehetősége. Ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy az értelmiségi-alkalmazotti elemek különleges szerepet játszottak a politikai szocializációban. Nem csupán felismerték és megfogalmazták a különböző társadalmi érdeket, de a szervezett politikai erővé válásban, a politikai szervezetek vezetésében is meghatározó volt a szerepük. (Hivatásos forradalmárok a munkásmozgalomban, a paraszti demokráciát felvállaló eszer párt szinte mindvégig értelmiségi-alkalmazotti elemeket tömörített, de a liberálisok politikai szerveződésében is a polgári értelmiségiek szereztek elévülhetetlen érdemet.)

A századelő orosz viszonyai fontos sajátosságának tartjuk a politikai torlódottságot. Ez alatt egyrészt az értjük, hogy a fennálló politikai intézményrendszer (cárizmus) egyre kevésbé volt adekvát a tényleges társadalmi érdekviszonyokkal; másrészt a társadalom felső rétegei képtelenek voltak megnyerni, felhasználni a társadalom alsó rétegeit. Nem kis mértékben azért, mert relatíve késett a politikai szocializációjuk (lásd a pártok alakulásának kronológiáját). Lényegesebbnek tartjuk azt az ellentmondást, ami a társadalmi többség (félproletár helyzetű kispolgári, paraszti tömegek) mentalitása (végtelenségek iránti fogékonyság, messianizmus, miszticizmus) és a liberális politikai értékek között húzódott. Ebből a szempontból szimptomatikusnak tekintjük a trudovik frakció elkülönülését az első Dumában a kadetok kapcsolat-kereső, istápoló törekvései ellenére (1906 április).

Az oroszországi politikai liberalizmus formálódásával, helyzetének alakulásával, jellegével kapcsolatban – ha evidenciának tűnik is – szükségesnek

tartjuk hangsúlyozni a mindenkori politikai helyzet hatását és szerepét. Elég utalnunk a kadet (alkotmányos demokrata) párt megalakulására 1905 októberében, az első orosz forradalom, mondhatni, kulminációs pontján (általános sztrájk, október 17-i cári manifesztum), amely körülmény rányomta bélyegét a párt image-ára, (s 1906 elején felvették a Népszabadság Pártja nevet, amit akár narodnyik reminiscenciának is tekinthetünk – de nem az!). Másrészt nem szabad figyelmen kívül hagynunk a Maklakov mű születésének időszakát is, amikor a felülkerekedett cári ellenforradalomhoz próbáltak igazodni, ha idomulni nem is.

Ez a „flexibilitás” természetesen összefügg az orosz politikai liberalizmus bázisának heterogenitásával, az alkotó elemek sajátosságaival, amelyeknek gyökereit a fentiekben próbáltuk érzékeltetni. Az egyik eredőnek a zemsztvo-liberális mozgalmat tekinthetjük. A századfordulóra nyilvánvalóvá vált, hogy még a kompetenciájukba tartozó ügyekkel sem lehet immár helyi szinten foglalkozni, kezelésükről, megoldásukról nem is beszélve. Társadalmi méretűvé vált a cári intézményrendszer (bürokrácia) és a társadalmi problémák közötti ellentmondás. Az 1890-es években lendületet kapott kapitalizálódás körülményei között a zemsztvok egyre szakszerűbben akartak foglalkozni ügyeikkel. Szakember bázis szerveződött körük, modern értelmiségi alkalmazotti réteg, az ún. harmadik elem. A vezetésben változatlanul vállalkozó földbirtokosok játszották a meghatározó szerepet. Munkájuk eredményessége érdekében törekedtek a „horizontális” kapcsolatokra, szerveztek regionális és országos „szakmai” tanácskozásokat.

Ebből a törekvésből nőtt ki a „Beszeda” kör (1899), amely a zemsztvo ügyek mellett országos politikai kérdésekkel is foglalkozott. Kezdeményezésében, vezetésében D. N. Sipov¹, a Dolgorukov fivérek és M. A. Sztahovics játszottak úttörő szerepet. Létükkel, problémá felvetéseikkel feszegették az orosz politikai kereteket, de érdemi átalakításra nem gondoltak, az európai politikai minták követésétől elzárkóztak, orosz történelmi tradíciók alapján akarták helyreállítani a „nép és a cár” egységét (zemszkij szobor). Tehát legfeljebb a törvényes monarchia gondolatáig jutottak el, alkotmányosságról, parlamentarizmusról nem beszéltek. Pleve belügyminiszter szigora egyébként is elbátortalanította őket (1902).

A másik vonulat élén polgári értelmiségiek (P. N. Miljukov, P. B. Sztruve) haladtak, de mögöttük is liberális gondolkodású földbirtokosok álltak. Ők finanszírozták az orosz politikai liberalizmus „alapító” orgánumát, az *Oszvobozsgyenyijét* (Felszabadítás), amely külföldön, a cári cenzúra kikerülésével jelent meg (1902-től), s döntő szerepet játszott az európai liberális politikai értékek megismertetésében, népszerűsítésében, a liberálisok politikai szerveződésében. 1903–1904 folyamán „Szövetség” is szerveződött az orgánum körül. Elsősorban politikai átalakulásban gondolkodtak, a társadalmi viszonyok (agrár kérdés) problémáját nem állították előtérbe, s az alkotmányos monarchia változatairól cikkeztek.

Külső tényező, az orosz–japán háború okozta belső nehézségek teremtettek új helyzetet a liberális szervezkedés számára is. 1904 novemberében országos zemsztvo tanácskozást tartottak, amelyen a politikai berendezkedés, az államrend kérdése állt a viták középpontjában, de a társadalmi kérdésekről is szó esett. A többség érdemi politikai átalakulásban gondolkodott (alkotmá-

nyos monarchia), a kisebbség a „Beszeda” nyomvonalán haladt. Tulajdonképpen a későbbi kadet és oktobrista álláspont tükröződött a tanácskozáson. II. Miklós 1904. december 12-i manifesztuma „helyére tette” a dolgokat, az abszolutizmus fenntartását, a rend megőrzését tekintette a legfőbb feladatnak. Ennek ellenére a zemsztvo gyűléseken, a kibontakozó bankett mozgalom során az átalakulást sürgető liberális politikai nézetek uralkodtak.

Új helyzet állt elő 1905. január 9-ét, a „véres vasárnapot”² követően. Kitért az első orosz forradalom. A cárizmus engedményekre kényszerült. Az 1905. február 18-i cári ígéret, az ún. buligini Dumá³ előkészítése (1905. augusztus 6.), majd az október 17-i cári kiáltvány mozgásba hozta Oroszország liberális politikai erőit is. Aktivizálódott, de továbbra is megosztott maradt a zemsztvo-liberális mozgalom. Szinte havonta tartottak országos tanácskozást. Májusban a liberális és radikális demokrata elemek is szervezetbe tömörültek. Megalakult a „Szövetségek Szövetsége”⁴, amely főként az értelmiségiek szakmai jellegű szervezeteit tömörítette, de gyakorlatilag politikai funkciója volt (elnöke P. N. Miljukov lett).

1905 végén új, de igen ellentmondásos helyzet alakult ki. Október 17-ével rés nyílt a népképviselő számára, egyidejűleg azonban a cári kormányzat kíméletlenül leverte a forradalmi mozgalmakat. Felülkerekedett az ellenforradalom, s ennek keretei között készítették elő az I. Állami Dumát (1905. december 11.), tartották meg a választásokat, amelyeket a forradalmi pártok (bolsevikok, eszerek) bojkottáltak, s ennek következtében is az 1905 októberében megalakult kadet párt, általában a liberálisok szereztek többséget. Csakhogy 1906 februárjában az Alaptörvények deklarálásával szűkre szabták a népképviselő kompetenciáját. Törvénytervezetekről tanácskozó, törvény-előkészítő feladatkört kapott, alkotmányozó funkcióról szó sem lehetett, s a korányt is az uralkodó nevezte ki, legfeljebb interpellálni lehetett a miniszterekhez.

1906. április vége–június 9. között ülésezhetett az I. Duma. Politikai viták, tervezetek fórumává vált. Középpontba került az agrárkérdés. A liberálisok álláspontja radikalizálódott, társadalmi bázis, tömegtámogatás ígérletét hordozta, de a trudovikok (104-ek) és az eszerek (33-ak) tervezeteivel⁵ nem rivalizálhatott, ugyanakkor a kormány számára is elfogadhatatlan volt. A Dumát szétkergették, s 1906 második felében színre lépett Sztolipin.

A feloszlátott Duma zömmel liberális képviselőinek viborgi kiáltványa⁶ hatástalan maradt. A kormányzat büntető expedíciói, a forradalmi irányzatok illegális ellenagitációja, a társadalom széles rétegeinek apatikussága egyaránt szerepet játszott ebben. 1907-ben, a II. Duma választása során a kormány szigora, a konzervatív monarchista és a radikális jobboldal (fekete százak) színrelépése, a forradalmi, baloldali irányzatok indulása és összefogása polarizálta a politikai viszonyokat, beszűkítette a liberálisok lehetőségeit, s egyben megpecsételte a polgári parlamentarizmus sorsát is Oroszországban. Az ún. „júniusi monarchia”⁷ megszilárdította a cárizmus helyzetét, teret engedett a jobboldali erőknél, szinte felszámolta a forradalmi irányzatokat, s statisztai szerepre kárhoztatta a liberálisokat. Kelletlenül, de alkalmazkodtak.

Jegyzetek

1. Sipov, D. N. (1852–1920) – földbirtokos, Moszkva kormányzóság zemsztvo elnöke (1893–1904). A „Beszeda” kör alapítója, a zemsztvos tanácskozások vezető szervezője, mérsékelt liberális. 1911 után visszavonult a politikától.
2. 1905. január 9-én (vasárnap) békés tüntetés keretében, templomi zászlók alatt szentpétervári munkások tízezrei vonultak a Téli Palotához, hogy a cárnak átadják petíciójukat. A hatóságok a tömegbe lövettek, s ezzel vette kezdetét az első orosz forradalom (1905–1907).
3. A forradalom első hullámának (1905 tavasza) nyomására kidolgozott Duma tervet, amely csak korlátozott tanácskozási jogot ígért a testületnek, s rendkívül szűkre szabta a választójogot. A lakosság háromnegyedét jelentő parasztok a képviselői helyek nyolcadát kapták volna, a társadalom proletár helyzetű rétegeit, a nőket, a 25 év alattiakat, stb. ki akarták rekeszteni a választójogból. A forradalom újabb hulláma (1905 október) elsőpörte a tervezetet, s 1905. december 11-én újabb választójogi törvényt adtak ki.
4. A „Szövetségek Szövetsége” 1905 májusában alakult meg. 14 értelmiségi érdekképviseleti szervezet 60 képviselője hozta létre, az év végére már több mint 20 vidéki, regionális szervezetet is tömörített, körülbelül 100 ezer taggal. Politikamentességet deklaráltak, de gyakorlatilag a liberálisok radikális szárnyát jelentették.
5. 104 trudovik képviselő 1906. május 23-án (június 5.) nyújtott be agrár törvénytervezetet, amely munka norma szerint (egy család által megművelhető földterület) minden gazdálkodni szándékozót földhöz akart juttatni a kisajátított nagybirtokokból. Perspektivikusan a kártérítés elől sem zárkóztak el. A földosztást a parasztok demokratikus szervezetére kívánták bízni. A „33-ak tervet” az eszer agrárprogramot tükrözte. Kártérítés nélkül javasolták minden föld szocializálását.
6. Az I. Duma feloszlását követően mintegy 200 képviselő Viborgból kiáltvánnyal fordult Oroszország polgáraihoz, hogy passzív ellenállással (adó- és újoncmegtagadás) tiltakozzék a népképviselők szétkergetése ellen. A kiáltvány gyakorlatilag visszhang nélkül maradt, aláírói ellen mégis eljárást indítottak a cári hatóságok.
7. 1907. június 3-án cári rendelettel feloszlatták a II. Dumát. Az ürügyet az szolgáltatta, hogy rendőrségi provokáció következtében összeesküvéssel vádoltak szociáldemokrata Duma képviselőket, akiket a Duma vonakodott kiadni, de végül is a cári hatóságok letartóztatták őket. Egyidejűleg új választójogi törvényt vezettek be, amely tovább szűkítette a szavazati jogot, korlátozta a baloldali pártokat, s a kormánynak „engedelmes”, jobboldali többségű képviselő testületet „ígért”.

Irodalom

1. Berend-Ránki: Gazdasági elmaradottság, kiutak és kudarcok a XIX. századi Európában. Budapest, 1979.
2. Berend-Ránki: Európa gazdasága a 19. században. Bp. 1987. (Különösen az 1. és 9. fejezet.)
3. Csermenszkij, Jc. D.: Burzsoazija i carizm v pervoj russzkoj revolucii. Moszkva, 1970.
4. Gerschenkron, A.: A gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból. Budapest, 1984.
5. Manfred Hagen: Die Entfaltung politischer Öffentlichkeit in Russland 1906–1914. Wiesbaden 1982.
6. Lenin, V. I.: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. ÖM. 3. k. Budapest, 1964.
7. Menyhárt Lajos: Az orosz társadalmi-politikai gondolkodás a századfordulón. (1895–1906). Bp. 1983.
8. Miljukov, P.: God borbi... Szentpétervár, 1907.
9. Pirumova, N. M.: Zemszkoje liberalnoje dvizsenyje ... Moszkva, 1977.
10. Vitte, Sz. Ju.: Egy kegyvesztett visszaemlékezései. Budapest, 1964.